

Cultuurhistorie: een bruikbaar en waardevol element in de herstructurering in de Noordoostpolder?

Bedijk de toekomst!

De Noord-Oostpolder is een groot werk, dat nu na tien jaar, nog ieders bewondering afdwingt en het na honderd jaar wellicht nog meer zal doen.

Zo is het ook de Algemeene Friesche en De Groot-Noordhollandsche gegaan, stevig gegrondvest en met de tijd meegegaan, zijn deze instellingen na meer dan honderd jaar nog jeugdig en fris en ze beloven, evenals de N.O.P., nog veel voor de toekomst.

Zoals de dijk de polder omsluit en beschermt, kunt U de toekomst veilig stellen met een levensverzekerings- of lijfrente-polis van de

Algemeene Friesche

OF

De Groot-Noordhollandsche

LEEWARDEN

AMSTERDAM

BURMANIAHUIS

VAN BRIENENHUIS

„ALGEMEENE FRIESCHE”

ook voor schadeverzekering

Niels Josse

Masterthesis Culturele Geografie
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
Begeleider: dr. T. Haartsen

Voorwoord

Voor u ligt het eindresultaat van mijn onderzoek naar de behoefte van actoren aan het gebruik van cultuurhistorie in ruimtelijke ontwikkelingen in de Noordoostpolder. Het onderzoek richt zich specifiek op de herstructureringsprojecten in de dorpen Nagele en Bant. Er is gekeken of cultuurhistorie gebruikt is bij de herstructurering, en zo ja, hoe dat is toegepast. Tot slot is er gekeken naar de mening van de overheid, ontwerpers en bewoners over de toepassing van cultuurhistorie in ruimtelijke transformaties.

Deze scriptie is met dank aan een aantal mensen tot stand gekomen, die ik nu graag wil bedanken. Allereerst wil ik mijn scriptiebegeleidster dr. T. Haartsen bedanken voor de inspirerende gesprekken. Tijdens een busreis van Castelló d'Empúries naar Blanes, voor de excursie Catalonië, is de eerste aanzet voor dit onderzoek gegeven. Gedurende het hele scriptieproces kon een gesprek met haar de boel weer op scherp zetten met nieuwe inzichten.

Ook Baukje Krikke, Jeroen Visschers, Claire Vernède en Kees-Jan Westra wil ik bedanken voor hun steun tijdens mijn scriptie. Zij hebben mij geholpen waar dat kon, en waar het nodig was. Bij mijn familie en vrienden kon ik altijd ontspannen en het leven relativeren, ook daarvoor bedankt.

Voor de rest wens ik u veel leesplezier!

Hoogezand, december 2010

Samenvatting

Iets meer dan zestig jaar geleden zijn de eerste pioniers in hun woningen getrokken in de Noordoostpolder. Ondanks dat de polderdorpen erg jong zijn, voldoen de oudste huizen niet meer aan de wensen van deze tijd. Hierdoor staat de gemeente Noordoostpolder voor een herstructureringsopgave in de dorpskernen van haar dorpen. Woningen worden gesloopt of opgeknapt, maar wat komt er voor in de plaats?

In 1999 kwam de Nota Belvédère uit, waarin voor het eerst in een beleidsnota de nadruk werd gelegd op de relatie tussen cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting. In het verleden richtte de ruimtelijke ordening zich apart op de bodem, het landschap, de infrastructuur en het wonen, maar de Nota Belvédère stelt voor dit integraal aan te pakken. De ontwerpgeschiedenis vertelt waar een plaats vandaan komt, en biedt een vertrekpunt voor verdere ruimtelijke ontwikkelingen. Is deze planningsbenadering ook in de jonge Noordoostpolder toepasbaar, en is hier überhaupt behoefte aan?

Dit onderzoek probeert een antwoord op die vraag te geven door de behoefte aan cultuurhistorie in de herstructureringsprojecten onder drie actoren te analyseren. Allereerst wordt onderzocht wat cultuurhistorie is, en welke rol cultuurhistorie in de loop van de tijd in de planologie is gaan spelen. Cultuurhistorie is de relatie tussen het heden en het verleden volgens de Nota Belvédère (1999), doordat het verleden in het heden (de herstructureringsprojecten) gecontinueerd wordt. Één geschiedenis bestaat niet, dus er bestaat ook niet één geschiedenis van een plaats die gecontinueerd wordt. De elementen van de geschiedenis die zichtbaar moet blijven worden zorgvuldig geselecteerd door de overheid. Een doel van de Nota Belvédère is de identiteit van dorpen te versterken door gebruik te maken van cultuurhistorie in ruimtelijke transformaties. De overheid heeft behoefte aan het gebruik van cultuurhistorie omdat ze hiermee haar dorpen onderscheidend kan maken, en hiermee invloed uitoefent op de te behouden geschiedenissen van het dorp. Ontwerpers vormen de schakel tussen beleid en praktijk. Zij hebben eigen visies om mee te werken, maar moeten voldoen aan richtlijnen van de overheid, gegeven in beleidsdocumenten zoals nota's, structuurvisies en bestemmingsplannen. De identiteit die de overheid voor ogen heeft hoeft niet door de inwoners begrepen te worden. De soort planningsbenadering kan de betrokkenheid van bewoners vergroten of verkleinen. Top-down beleid wordt van bovenaf opgelegd, de stem of visie van de overheid is hierin oververtegenwoordigd. Bij bottom-up beleid wordt de betrokkenheid van bewoners groter, en is de kans groter dat de geprojecteerde identiteit gedeeld wordt door de bewoners. In Bant en Nagele zijn beide planningsbenaderingen gehanteerd. Er is een verschil in betrokkenheid aangetroffen tussen beide dorpen. In Nagele, waar bottom-up beleid is gevoerd, zijn de bewoners meer betrokken bij de herstructurering. In beide dorpen hebben bewoners behoefte aan het gebruik van cultuurhistorie. Om achter de mening van de bewoners uit Bant en Nagele te komen zijn er interviews afgenomen in deze dorpen. De uitkomsten van deze dorpen zijn vergeleken met resultaten uit enquêtes uit het onderzoek van Claire Vernède, die haar thesis over plaatsidentiteiten in de Noordoostpolder heeft geschreven. In beide dorpen werd bewoners gevraagd hoe belangrijk zij bepaalde elementen uit de planningsgeschiedenis van de dorpen vonden, en hoe belangrijk het behoud van deze elementen voor hen was. Voornamelijk groene elementen zoals de bosrand om de dorpen en de groene weide in Nagele werden zeer belangrijk gevonden. De plaats van de ruimtelijke transactie blijkt zeer belangrijk: inwoners vinden het niet erg als er in een andere stijl gebouwd wordt, mits dit niet in het echte oude centrum van het dorp gebeurt. In Tollebeek

(69%) en Luttelgeest (55%) vindt de meerderheid van de respondenten ook dat de oorspronkelijke stijl van de architectuur behouden moet blijven in de oude kern. De herstructurering in Bant is al deels voltooid en is goed ontvangen door de bewoners. In Nagele zijn er nog geen plannen uitgevoerd, maar de bewoners staan grotendeels positief tegenover deze plannen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting	3
1. Inleiding	7
1.1 Aanleiding van het onderzoek	7
1.2 Probleem- en vraagstelling	8
1.3 Relevantie onderzoek	9
1.4 Cases Bant en Nagele	9
1.5 Leeswijzer	11
2 Cultuurhistorie in ruimtelijk beleid; trends & theorie	12
2.1 Begrippen	12
2.2 Ontwikkeling van cultuurhistorie in ruimtelijk beleid	13
2.3 Gebruik van cultuurhistorie in de ruimtelijke ontwikkeling in internationaal perspectief ...	15
2.4 Cultuurhistorische onderzoeksbenaderingen	17
2.5 Cultuurhistorisch belevingsonderzoek	18
2.6 Kanttekeningen bij het gebruik van (cultureel-) erfgoed	20
2.7 Actoren in het planningsproces	22
3. Methodologie	25
3.1 Onderzoeksmethoden	25
3.2 Secundaire data	25
3.3 Onderzoekspopulatie	25
3.4 Interviews	26
3.4.1 Opzet interviews	26
3.4.2 Reflectie op de interviews	28
3.5 Enquêtes	29
4. Resultaten	31
4.1 Implementatie van cultuurhistorie in ruimtelijk beleid	31
4.2 Fase 1: Cultuurhistorie in beleid	31
4.2.1 De nationale overheid	32
4.2.2 De lokale overheid	33
4.3 Fase 2: Cultuurhistorie als ontwerp	35
4.3.1 Case 1: herstructurering in Bant	37

4.3.2	Actualiteit van het polder-DNA in Bant.....	38
4.3.3	Gebruik van cultuurhistorie in Bant	39
4.3.4	Case 2: herstructurering in Nagele.....	40
4.3.5	Actualiteit van het polder-DNA in Nagele	41
4.3.6	Gebruik van cultuurhistorie in Nagele	42
4.3.7	Conclusie gebruik van cultuurhistorie onder ontwerpers	44
4.4	Fase 3: cultuurhistorie als beleving	45
4.4.1	Bewoners in Bant over cultuurhistorie in Bant	46
4.4.2	Bewoners in Nagele over cultuurhistorie in Nagele.....	48
4.4.3	Resultaten interviews vergeleken met enquêtes Tollebeek en Luttelgeest	50
4.4.4	Conclusie resultaten Bant & Nagele.....	51
5.	Conclusie, discussie & aanbevelingen.....	53
5.1	Conclusie	53
5.2	Discussie	54
5.3	Aanbevelingen.....	55
	Literatuurlijst	56
	Lijst van figuren en tabellen	58
	Bijlagen	59

1. Inleiding

1.1 Aanleiding van het onderzoek

In 1942 is de Noordoostpolder drooggevallen. Vanaf 1947 begon de uitgifte van de grond en zijn de eerste pioniers in hun boerderijen en huizen getrokken. Aan deze gebeurtenis is een heel selectieproces voorafgegaan, waarbij de overheid lering heeft getrokken van de drooglegging van de Haarlemmermeer en van de Wieringermeer. Planologen, stedenbouwkundigen en architecten richtten zich naast ruimtelijke aspecten zoals het type huis en de kavelgrootte, ook op sociale aspecten zoals een eerlijke verdeling in provinciale en religieuze afkomsten van de pioniers. De gedachte van de *maakbare* samenleving was destijds op zijn hoogtepunt, met de planning van de Noordoostpolder als klap op de vuurpijl. Werkelijk alles in de polder was door de overheid gepland. Er was niets wat geen bedoeling had. De infrastructuur, de inrichting van de dorpen, de hiërarchie van de hele polder, de landarbeidershuizen aan de randweg en de openheid en ruimte zijn typerend voor het rationele polderlandschap. Niet alleen elk fysieke element in de polder was gepland, ook over de bevolkingssamenstelling was goed nagedacht. Een aparte Rijksdienst stelde via een uitgebreid selectiesysteem de toekomstige bevolking samen. Lang niet iedereen mocht zich hier vestigen, alleen de beste boeren en de beste landarbeiders waren uitverkoren. Daarnaast was de selectie nieuwe boeren en landarbeiders een precieze afspiegeling van de verzuiling in Nederland. Als de slager Hervormd was, moest de bakker een Katholiek zijn (Gort & van Oostrom, 1987). De polder moest de crème de la crème worden op sociaal-economisch gebied, en als voorbeeld dienen voor de rest van wederopbouwend Nederland (Volkers, 1991). Ook in het stedenbouwkundig plan van de polderdorpen was ieder detail uitgedacht. Van de gelijke verdeling van drie kerken aan de randen van de dorpen tot een totaalconcept van rode huizen met rode dakpannen. De polder is een planningsgeschiedenis.

Ondanks dat de dorpen in de NOP de jongste dorpen van Nederland zijn, is een groot deel van de huizen in de dorpskern verouderd, waardoor de gemeente NOP momenteel voor een herstructureringsopgave staat. De gemeente Noordoostpolder stelt in haar structuurvisie uit januari 2010 dat de bevolking door de jaren heen is gediversifieerd, in leeftijdsopbouw, gezindheid en in culturele achtergrond (Oranjewoud, 2010). De huidige bewoners van de Noordoostpolder stellen andere eisen aan een woning, hebben andere wensen. Dit is een aanleiding voor de gemeente Noordoostpolder geweest om aan een grootschalig herstructureringsprogramma te beginnen. Het creëren van een hoogwaardig milieu is een doel van de gemeente. De gemeente wil dit bereiken via herstructurering van de oude kern, en hiermee *'een bijdrage leveren aan levende kernen en het versterken van de cultuurhistorische en architectonische waarde van de dorpen'* (Oranjewoud, 2010, p. 24). Ruimtelijke ingrepen en transformaties hebben een grote invloed op de dagelijkse leefomgeving van een gemeenschap. Deze leefomgeving heeft een belangrijke culturele betekenis. Er zijn geschiedenissen en herinneringen aan verbonden. Deze kunnen materieel van aard zijn, in de vorm van architectuur, infrastructuur en natuur. Daarnaast bestaan er de immateriële herinneringen waaraan mensen betekenis ontlenden, zoals mythen en tradities of de planningsgeschiedenis van een plaats.

De planningsgeschiedenis van de Noordoostpolder is onder planologen en stedenbouwkundigen bekend, evenals onder de eerste bewoners en de meeste van hun kinderen. Maar hoe langer dit geleden is, en hoe minder mensen dit bewust hebben

meegemaakt, hoe minder aannemelijk het is dat deze planningsgeschiedenis onderdeel uitmaakt van het individuele erfgoed. De overheid heeft in 1999 een beleidsdocument over de relatie ruimtelijke ordening – cultuurhistorie uitgebracht. Hiermee wilden de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en van Verkeer en Waterstaat cultuurhistorie op de planologische kaart zetten. Doordat er sprake is van een aanstaande (in sommige dorpen al plaatsvindende) herstructurering in de Noordoostpolder waarbij het beleid geïnspireerd lijkt door de nota Belvédère, en de cultuurhistorie in dit gebied (de planningsgeschiedenis) uniek is, is dit onderzoek gestart.

1.2 Probleem- en vraagstelling

Woonwijken, bedrijventerreinen en andere ontwikkelingen in de ruimtelijke ordening hebben invloed op het dagelijks leven van veel mensen (Projectbureau Belvédère, 2009). Tot het einde van de vorige eeuw was er weinig aandacht voor het behoud van cultuurhistorie in ruimtelijke ontwikkelingen. Pas sinds een jaar of tien wordt de cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening gebracht door het uitbrengen van een beleidsstuk dat specifiek in gaat op de relatie cultuurhistorie – ruimtelijke ordening: de Nota Belvédère. Deze ‘nota’ is geen nota zoals de Nota Ruimte, maar een beleidsdocument die tussen een aantal beleidsvelden in zweeft en bedoeld is als adviesdocument. De Nota moet stimuleren om op een andere manier om te gaan met ruimtelijke ordening. Planologisch erfgoed maakt de planningsgeschiedenis van de Noordoostpolder zichtbaar in de fysieke omgeving. Erfgoed wordt door Ashworth et al. (2007) gedefinieerd als het hedendaags gebruik maken van het verleden, en is altijd selectief, partieel en vervormd. Iedereen selecteert andere momenten uit het verleden om te herinneren, en creëert zo zijn eigen geschiedenissen. Doordat verschillende actoren verschillende belangen hebben, komen deze actoren individueel tot een andere gewenste selectie. Actoren in een planningsproces hebben dus zeer waarschijnlijk andere belangen en interesses, waardoor de afstemming van deze belangen van groot belang is voor een gemeenschappelijke verbetering. Een ruimtelijke transformatie verandert de plaats, maar welke rol kan de planningsgeschiedenis hierin spelen? En hoeveel behoefte is er aan cultuurhistorie? Is die behoefte er überhaupt? Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de rol van cultuurhistorie bij ruimtelijke transformaties in *jonge* gebieden.

Hieruit voortvloeiend volgt de hoofdvraag van dit onderzoek: *‘In hoeverre vinden betrokken actoren het belangrijk dat de planningsgeschiedenis gebruikt wordt in de ruimtelijke ordening en in de ruimtelijke planning van de gemeente Noordoostpolder, in het bijzonder in de case Bant en in de case Nagele?’*

Ter beantwoording van deze onderzoeksvraag zijn de volgende deelvragen opgesteld:

- Hoe kan cultuurhistorie worden gebruikt in de Ruimtelijke Ordening, en welke trends doen zich op dit gebied voor?
- Welke elementen van de ruimtelijke planningsgeschiedenis kunnen gebruikt worden voor de toekomstige ontwikkeling van polderdorpen?
- Welke meningen bestaan er onder betrokken actoren over het belang van behoud van de (zichtbare) planningsgeschiedenis?

Dit onderzoek is beschrijvend van aard. Het inventariseert de beleving van het planologisch erfgoed onder actoren, en de mogelijkheden die er liggen op het gebied van planologisch erfgoedgebruik in de Noordoostpolder. Daarnaast is het exploratief omdat er niet veel bekend is over de waardering van dit planologisch erfgoed onder actoren. Dit onderzoek verbindt de concepten ruimtelijk beleid met cultuurhistorie / planologisch erfgoed.

1.3 Relevantie onderzoek

Centraal in dit onderzoek staat de vraag welk belang betrokken actoren aan het gebruik van de planologische geschiedenis van de polder in de ruimtelijke ordening hechten. Onder betrokken actoren worden overheid (beleidsmakers), ontwerpers (uitwerkers van de plannen) en bewoners van Bant en Nagele gerekend. Er wordt gekeken naar beleidsstukken en ontwerpplannen, maar ook naar de mening en beleving van cultuurhistorie onder bewoners. Hoe worden de ideeën van overheid en ontwerpers ontvangen bij inwoners uit de Noordoostpolder?

Deze laatste stap wordt nogal eens vergeten in ruimtelijk onderzoek (Kolen, 2008). Volgens Kolen ontstaan er te vaak herinneringslandschappen waarbij toeristen gemakkelijk een geschiedenis van een plaats moeten kunnen consumeren. Kolen pleit in zijn artikel juist voor meer ruimte voor belevingsonderzoek onder de inwoners van plaatsen waar een verandering van een landschap met cultuurhistorische inbreng aan de orde is. Het is belevingsonderzoek, zo zegt hij, dat kan aangeven wat regionale of lokale gemeenschap zelf belangrijk vindt. In dit onderzoek zijn twee cases geselecteerd, namelijk Bant, waar de herstructurering grotendeels af is, en Nagele waar de herstructurering nog in de planfase zit. Een ander verschil tussen beide cases is dat er in Bant geen belevingsonderzoek is uitgevoerd, en in Nagele wel ten dele. De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek geeft het pleidooi van Jan Koolen goed weer: er is weinig onderzoek gedaan naar cultuurhistorisch belevingsonderzoek. Ook is er weinig onderzoek gedaan naar de behoefte aan gebruik van cultuurhistorie in *jonge* gebieden. Dit onderzoek levert hier een bijdrage aan. Op maatschappelijk vlak probeert dit onderzoek een bijdrage te leveren aan de manier waarop beleidsmakers en ontwerpers cultuurhistorie benaderen.

1.4 Cases Bant en Nagele

Zoals in paragraaf 1.1 al is beschreven, staat de gemeente Noordoostpolder voor een herstructureringsopgave. Maatschappelijke behoeften zijn veranderd en hiermee ook de kwaliteitseisen die huizenkopers stellen aan een huis. Daarnaast wil de gemeente de 'verrommeling' van de dorpen tegengaan door een uniformer woonbeleid te hanteren (Oranjewoud, 2010). Deze verrommeling komt dikwijls doordat aanpassingen aan de woningen van particulieren en woningen van de woningbouwcorporatie niet op elkaar afgestemd zijn. Via herstructurering en inbreiding probeert de gemeente deze verrommeling tegen te gaan en de dorpen juist impulsen te geven, om zodoende de levendigheid en de kwaliteit in de dorpen te vergroten.

Figuur 1.1 De ligging van Bant en Nagele in de Noordoostpolder (Bron: google maps, 2010)

Bant

De eerste case betreft Bant. Bant is een dorpje dat 1323 inwoners telt (CBS, 2010), en ten noorden van Emmeloord ligt. Het dorp werd ontworpen omdat er in het gebied boven Emmeloord nog geen woonkern bestond. De naam Bant komt van Bantega (Friesland), wiens landerijen in vroeger tijden waarschijnlijk tot het huidige Bant strekten.

De reden voor de herstructurering in Bant is het opwaarderen van de ruimtelijke kwaliteit, inclusief het verbeteren van de wooncondities in de oude kern. Er is in Bant gekozen voor sloop omdat houtwormen de oude woningen zwaar hadden aangetast. Door de sloop werd het mogelijk dat er een herverkaveling heeft kon plaatsvinden, zodat er een ander type woningen neergezet kon worden. Belangrijke punten die de gemeente in het bestemmingsplan van Bant (Gemeente Noordoostpolder, 2008) aangeeft zijn:

- De handhaving van de bestaande stedenbouwkundige structuur op hoofdlijnen
- Het nieuwe huizenblok moet goed in de omgeving passen
- Het nieuwe huizenblok moet een kwalitatief goede uitstraling hebben in verband met de zichtlocatie van het huizenblok
- Er moeten 0-trede woningen worden gebouwd naar aanleiding van demografisch onderzoek (woningen geschikt voor ouderen)

Het project in Bant is grotendeels voltooid, er wonen al enkele mensen in hun nieuwe woning. Er is echter nog een open plek tussen de oude woningen in de straat van het project en de nieuwe woningen. Dit komt omdat het herstructureringsproject in twee fasen is verdeeld. De eerste fase is voltooid (zie figuur 4.3) en aan de tweede fase (de bouw van

nieuwe woningen naast de nieuwe woningen van de eerste fase) wordt begonnen wanneer de woningen uit de eerste fase verkocht zijn.

Nagele

Nagele is met Schokland misschien wel het meest bekende dorp van de Noordoostpolder. Het dorp staat (vooral onder architecten) bekend om zijn platte daken. Architectenbureaus 'De 8' en 'De Opbouw' hebben een grote stempel gedrukt op de identiteit van Nagele. Zo wilden deze architecten Nagele onderverdelen in vier duidelijke functies: wonen, werken, verkeer en recreatie. De ideeën van Gerrit Rietveld en partners waren vooruitstrevend en voor een groot deel gebaseerd op uitgebreid sociologisch onderzoek, waardoor Nagele op de werktafel een interessant conceptdorp is geworden.

In Nagele verkeert de herstructurering nog niet in dezelfde fase als in Bant. Waar in Bant al nieuwe woningen staan, heeft in Nagele alleen een onderzoek met een aanbeveling in de vorm van twee boekwerken plaatsgevonden. Er zijn nog geen projecten uitgevoerd, en geen van de voorstellen is dus al zichtbaar. Toch kunnen de bewoners op de hoogte zijn van de herstructureringsplannen, omdat een team van ontwerpers voor drie maanden in Nagele heeft gewoond. Dit team noemt zich Lab Nagele en is onderdeel van een groter project genaamd 'Nederland Wordt Anders', waarbij ontwerpers werken die door de economische crisis van 2010 zonder baan zijn komen te zitten.

Deze ontwerpers hebben diverse inspraakavonden voor bewoners georganiseerd om zodoende een indruk te krijgen wat er onder de bevolking leeft. Daarnaast hebben ze dagelijks een praatje gemaakt met bewoners die hun hond uitlieten of naar de supermarkt gingen. Op basis van deze informatie, de kennis van de ontwerpers zelf, de wensen van de gemeente en de wensen van de woningcorporatie heeft Lab Nagele het 'Handboek Nagele' en het 'Werkboek Nagele' samengesteld waarin meer dan dertig projectvoorstellen en de achtergrond hiervan staan. De voorstellen variëren van het ontwerpen van duurzame erven tot het rond laten scharrelen van pluimvee op de dorpsweide tot het restaureren van Rietveldwoningen.

1.5 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk wordt een aantal belangrijke kernbegrippen gedefinieerd omdat hier in verschillende beleidsstukken nogal onduidelijkheid over bestaat. Verder wordt de relatie tussen cultuurhistorie en ruimtelijke ordening behandeld, wordt er ingegaan op belevingsonderzoek naar cultuurhistorie en worden de belangrijkste actoren in het planningsproces beschreven. Ook wordt een kritische blik geworpen op de motieven die er kunnen bestaan voor het gebruik van cultuurhistorie door de overheid.

Hoofdstuk 3 gaat in op de methodologie van dit onderzoek. In dit hoofdstuk wordt de dataverzameling via interviews uitgewerkt en wordt er gereflecteerd op deze interviews om een goed beeld over te betrouwbareheid van de resultaten te geven

In hoofdstuk 4 komen de resultaten aan de orde. Dit hoofdstuk is in drie delen opgedeeld: in het eerste deel wordt behandeld welke behoefte er op lokaal en nationaal niveau er bij de overheid is aan het gebruik van cultuurhistorie. In het tweede deel wordt beschreven in hoeverre ontwerpers cultuurhistorie in hun plannen gebruiken, en in het derde deel wordt naar aanleiding van de interviews gekeken in hoeverre de bewoners waarde hechten aan de cultuurhistorie in hun dorp. Het laatste hoofdstuk bevat de conclusies van het onderzoek en hier worden aanbevelingen en discussiepunten opgeworpen voor verder onderzoek.

2 Cultuurhistorie in ruimtelijk beleid; trends & theorie

De rol van cultuurhistorisch erfgoed in herstructureringsprojecten was lange tijd nihil. Het integrale karakter van de ruimtelijke ordening heeft zich nog niet zo lang geleden gevormd. In het verleden was er altijd meer aandacht voor normering en kwantiteit; technisch plannen, niet zozeer voor kwaliteit en 'social engineering'. Om een overzicht te krijgen van de opkomst van cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening wordt er gekeken naar de ontwikkelingshistorie van nota's aangaande ruimtelijke ordening. Ook worden er enkele kritische noten geplaatst bij onderzoek naar erfgoed in het algemeen, die zeker ook opgaan voor cultuurhistorisch erfgoed. Maar allereerst wordt er gekeken naar belangrijke begrippen die centraal staan in dit onderzoek, begrippen die zonder nadere verklaring voor verwarring kunnen zorgen.

2.1 Begrippen

Er wordt in beleidsdocumenten en in wetenschappelijke artikelen veel over het begrip 'cultuur' in relatie tot ruimtelijk beleid gesproken. In beleidsteksten zoals de Nota Belvédère worden op elkaar lijkende begrippen gebruikt die toch wezenlijk van elkaar verschillen. Hieronder zal kort worden uitgelegd welke definities dit onderzoek hanteert.

Cultureel erfgoed

Volgens het rapport *'Cultuurminnaars en cultuurmijders. Trends in de belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed'* (SCP, 2005) van het Sociaal en Cultureel Planbureau worden musea, monumenten, archieven en archeologische locaties tezamen aangeduid als cultureel erfgoed. Onder monumenten worden door mensen gemaakte onroerende zaken verstaan, die ten minste vijftig jaar oud zijn. Daarnaast moeten deze zaken van algemeen belang zijn vanwege hun schoonheid, wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde. In Nederland zijn zo'n 90.000 en 95.000 monumenten, afhankelijk van de telsystematiek. Over dit type erfgoed gaat dit onderzoek *niet*, dit onderzoek gaat over *cultuurhistorisch* erfgoed.

Cultuurhistorie / cultuurhistorisch erfgoed

In de Nota Belvédère wordt cultuurhistorie gezien als sporen, objecten en patronen of structuren die zichtbaar of niet zichtbaar onderdeel uitmaken van een historische situatie of ontwikkeling. Hier vallen bijvoorbeeld historisch-bouwkundig erfgoed, archeologisch erfgoed en historisch-landschappelijk erfgoed onder, maar geen musea of archieven. Cultuurhistorie is als aspect altijd gekoppeld aan ruimtelijke functies zoals wonen, bedrijvigheid, landbouw, natuur, waterbeheer, recreatie en infrastructuur. De Nota pleit ervoor dat cultuurhistorie gezien kan worden als inspiratiebron en voedingsbodem voor de vormgeving van ruimtelijke functies (Nota Belvédère, 1999). Over dit type erfgoed gaat deze scriptie *wel*. Cultureel erfgoed is hiervoor beschreven om het verschil tussen beiden duidelijk te maken.

Ruimtelijke ordening

Voogd (2004) heeft ruimtelijke ordening omschreven als het bewust interveniëren in de ruimtelijke orde via fysieke maatregelen en regelgeving, ten einde ruimtelijke kwaliteiten te behouden en waar mogelijk te verbeteren. Dit is het daadwerkelijk ingrijpen in de ruimte, door bijvoorbeeld de herstructurering van Bant en Nagele om het woningbestand en in bredere zin de algehele ruimtelijke kwaliteit van deze dorpen te verbeteren.

Ruimtelijke planning

Daar waar ruimtelijke ordening gaat over de handeling 'ingrijpen' in de ruimte, gaat ruimtelijke planning over de voorbereiding van dit ingrijpen. Het is *"de systematische voorbereiding van beleidsvormende en –uitvoerende handelingen die gericht zijn op het bewust interveniëren in de ruimtelijke orde, en op de organisatie van deze interventies, ten einde ruimtelijke kwaliteiten te behouden en waar mogelijk te verbeteren"* (Voogd, 2004, blz. 6).

De uitleg van de verschillende begrippen is belangrijk omdat het beeld dat de lezer bij cultuur/cultureel erfgoed/cultuurhistorie heeft waarschijnlijk vaag is, en dat is niet zo gek. De overheid weet soms zelf ook niet welke term ze moet hanteren. De Cultuurnota 1997 – 2000 zorgt voor verwarring omdat er ineens over *'cultureel erfgoed'* als vitaal element voor de samenleving wordt gesproken, terwijl de Nota Ruimte en de Nota Belvédère nog spreken over cultuurhistorie. In de publicatie *'Monumenten Breed Bekeken'* (1995) van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg gaat het ook over cultureel erfgoed, terwijl het in het architectuurbeleid (Nota de architectuur van de Ruimte, 1996) weer over cultuurhistorie gaat. In de Nota Ruimte (2004) komen beide termen terug.

2.2 Ontwikkeling van cultuurhistorie in ruimtelijk beleid

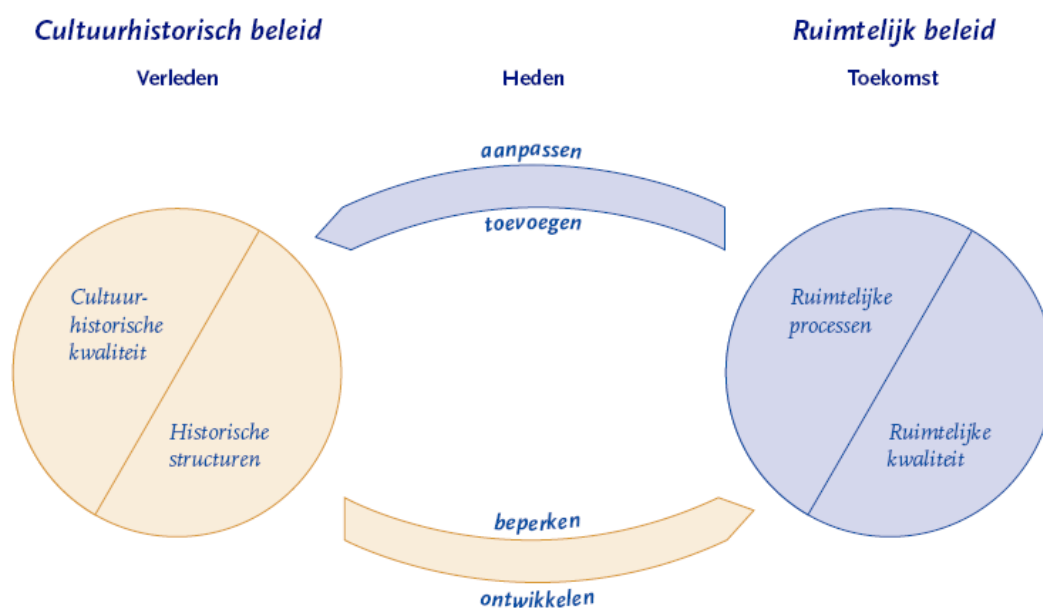
De eerste Nota Ruimtelijke Ordening stamt uit 1960 en was voornamelijk gericht op het in goede banen leiden van de suburbanisatie. Er ging al wel aandacht uit naar de aantrekkelijkheid van de stad: door te bouwen in lage dichtheden konden steden 'open' blijven, de landelijke gemeenten verlaagden de bevolkingsdruk op de steden in het westen door open te staan voor suburbanisatie. In de tweede nota ruimtelijke ordening (1966) richtte de overheid zich vooral op het woningaanbod: huizen in de grote steden waren van erg slechte kwaliteit. Het centrum van de steden kreeg een werkfunctie, via gebundelde deconcentratie werden omliggende gebieden aangewezen om te groeien. Zo bleef het platteland het platteland, en kon de stad weer aan de eisen van de bewoner gaan voldoen door woonmilieudifferentiatie toe te passen. Een gevolg hiervan was wel dat de ruimte tussen de steden in de Randstad was dichtgegroeid en het groene hart werd aangetast: de suburbanisatie had grotere proporties aangenomen dan de overheid in eerste instantie had verwacht. De derde nota ruimtelijke ordening (1974) droeg zorg voor dit probleem.

Er wordt in de eerste drie nota's nauwelijks aandacht besteed aan cultuurhistorie omdat de speerpunten van het beleid voornamelijk reacties waren op grote gebeurtenissen die een enorme impact hebben gehad (de recessie van 1933, de Tweede Wereldoorlog en de *'suburban dream'* ontwikkeling) op de volkshuisvesting. Pas met de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening en met de Vinex (1988 en 1990) is de houding ten opzichte van zachte waarden zoals cultuur en natuur veranderd, er kwam meer aandacht voor. De kwaliteit van de leefomgeving ging meer centraal staan nu de woningnood en suburbanisatieproblemen grotendeels waren opgelost. En cultuurhistorie, zo is de overheid van mening, versterkt de kwaliteit van de leefomgeving. De Actualisering van de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening (VINAC, 1998) stelt: *"er zal een beleid worden gevoerd dat gericht is op het veiligstellen van basiswaarden in onze samenleving, die ruimtelijk gezien van belang zijn"*, waarbij vermeld wordt dat cultuurhistorie als één van deze basiswaarden wordt gezien. De overheid ziet het als de verplichting van alle overheden en burgers om, in publieke en in

private planprocessen, op een “volwaardige wijze cultuurhistorie in de planvorming te betrekken”.

In 1999 is de Nota Belvédère uitgekomen, een beleidsstuk over de relatie tussen cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting. Waar cultuurhistorische departementen zoals Onderwijs, Cultuur & Wetenschap en monumentenzorg zich in het verleden vooral richtten op het behoud van objecten, is er sinds het bestaan van de beleidsnota Belvédère een ontwikkeling gaande waarbij grotere ruimtelijke projecten in een gebied integraal benaderd worden. De bodem, het landschap en de bestaande infrastructuur zijn volgens de nota onderdeel van een ontwerp- en ontwikkelingsgeschiedenis, en die geschiedenissen bieden een vertrekpunt voor verdere ruimtelijke ontwikkeling. Het zou iets zeggen over hoe de machthebbers in een streek vroeger dachten. Het betrekken van cultuurhistorie in dit ontwikkelingsproces is sterk gestimuleerd door de Belvédère nota. De belvédèrebenadering is een ontwikkelingsgerichte benadering, en dient ter versterking van de gebiedseigen identiteit in het licht van de globalisering (Nota Belvédère, 1999).

Figuur 2.1 De relatie tussen cultuurhistorisch beleid en ruimtelijk beleid (bron: Nota Belvédère, 1999)

In figuur 2.1 is de relatie tussen cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkelingen schematisch weergegeven. Cultuurhistorie oriënteert zich op het verleden, terwijl ruimtelijk beleid zich op de toekomst oriënteert (Nota Belvédère, 1999). Of dit een juiste gedachtegang is valt te betwijfelen omdat cultuurhistorisch beleid gericht is op de continuering van een dominante identiteit, die belangrijk wordt geacht voor de toekomst. Ruimtelijk beleid gaat over de toekomstige inrichting van de ruimte. Ruimtelijke ontwikkelingen van nu zullen in de toekomst geschiedenis zijn (Nota Belvédère, 1999). Het verleden wordt gerepresenteerd via de ruimtelijke *inrichting*; daar ligt de interactie tussen cultuurhistorisch en ruimtelijk beleid. De ruimtelijke ordening neemt cultuurhistorische kwaliteiten mee in haar plannen, terwijl deze plannen later weer cultuurhistorie kunnen zijn. De NOP als plan is daar een goed voorbeeld van. Belangrijk is dat niet een hele geschiedenis kan worden behouden, er zullen

altijd keuzes moeten worden gemaakt die tot een selectie leiden. De volgende paragraaf behandelt twee benaderingen die cultuurhistorie als basis hebben voor ruimtelijke ontwikkeling. Paragraaf 2.5 behandelt de elementen van macht en legitimatie van de macht via erfgoed en ruimtelijke ordening.

2.3 Gebruik van cultuurhistorie in de ruimtelijke ontwikkeling in internationaal perspectief

Volgens Tweet en Sunderland moet er onderscheid gemaakt worden tussen soorten cultureel erfgoed. Cultureel erfgoed omvat vaak niet één of meerdere unieke panden, maar een heel gebied, dat in zijn totaliteit het behouden waard is, maar de huizen afzonderlijk niet direct. Dit soort plekken bieden een context waarin verschillende verhalen over de plaats tot hun recht komen, en waarde creëren (Tweet en Sunderland, 2007).

Cultureel erfgoed kan volgens hun opgedeeld worden in cultureel erfgoed door aanwijzing (designation), en cultureel erfgoed door toeëigening (appropriation). Cultureel erfgoed bij benaming of aanwijzing is het labelen van plaatsen of gebouwen door experts, zoals verschillende overheidsafdelingen. Volgens Tweet en Sunderland wordt hierbij meestal een top-down benadering toegepast waarbij weinig ruimte is voor bijdragen van burgers en andere actoren, wat leidt tot voorspelbare en oncontroversiële erfgoed aanwijzingen. Een gevolg van deze top-down benadering is dat het vaak wil gebeuren dat de meningen van de experts afwijken van de publieke mening, en het erfgoed als elitair wordt betiteld.

Haaks hierop staat erfgoed door toeëigening. Dit erfgoed ontstaat vanuit publiek gedrag in plaats vanuit aanwijzing en labeling door de machthebber. Dit soort erfgoed onderstreept de groeiende democratisering van cultuur, waarin burgers een steeds grotere rol spelen in het bepalen wat beschouwd kan worden als cultuur. Dit type erfgoed wordt ook wel *de facto* erfgoed genoemd, waarbij de gebruikswaarde belangrijker is dan het gedachtengoed erachter. In tegenstelling tot erfgoed door 'designation', is erfgoed door 'appropriation' gevoelig voor populisme.

Lynch stelt in *'The image of the city'* (1960) dat de mening van bewoners over hun omgeving erg belangrijk is: elke bewoner heeft een associatie met delen van zijn of haar stad, die associatie bestaat uit herinneringen en betekenissen. Alle plekken kunnen dus betekenis hebben, om zeer verschillende redenen. Het EU programma *'Environment and Sustainable Development'* heeft opdracht gegeven onderzoek te doen naar de culturele beleving onder burgers van erfgoed in historische binnensteden. Dit onderzoek heeft de afkorting SUIIT gekregen, en staat voor *'Sustainable development of Urban historical areas through an active Integration within Towns'*.

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een visuele onderzoeksmethode, door passanten op het Staromestske Namesti plein in Praag, Tsjechië. Dit is het meest bekende plein in Praag, en staat bekend om zijn oude gebouwen. Op figuur 2.2 zijn twee foto's van dit plein te zien, één onbewerkte en één bewerkte. In 100 interviews van 12 – 15 minuten zijn de foto's voorgelegd om te onderzoeken of het de respondenten opvalt dat er iets in de gebouwde omgeving is veranderd op de foto's.

Figuur 2.2 a) Het Staromestske Namesti plein

(a)

b) Het Staromestske Namesti plein, bewerkt

(b)

Uit het onderzoek blijkt dat de respondenten alert op verandering zijn, en in staat zijn deze verandering te identificeren. De houding van de respondenten ten opzichte van deze (potentiële) verandering is conservatief: men houdt het plein liever zoals het is. Het visuele aspect van de historische ruimte werd door de respondenten het belangrijkste gevonden. Het betrekken van publiek bij toekomstige transformaties door het gebruik van dit soort visueel onderzoek is een doel van het EU beleid: *“the aim is to achieve greater sensitivity and sustainability in the introduction of new constructions, additions and infill within historic towns, and thereby minimise negative impacts on the perceptions of those people who use the space”* (Tweet en Sunderland, 2007, blz. 67).

In de evaluatie van het SUIT onderzoek door Hassler et al. (2004) worden een aantal bevindingen over erfgoed en duurzame ontwikkeling in historische binnensteden gedaan. Hieronder staan de belangrijkste uitspraken samengevat. Het SUIT onderzoek vormt een gids voor beleidsmakers die te maken hebben met een historische binnenstad.

1. Erfgoed is het langetermijngeheugen van een samenleving. Onze perceptie van de stedelijke omgeving wordt bepaald door het gebouwde erfgoed in zijn totaliteit. Gebouwen en culturele landschappen scheppen een gevoel van toebehoren, tradities of identiteit.
2. Het ‘onzichtbare’ en ‘immateriele’ erfgoed zoals structuren zijn lastiger in beleid op te nemen dan materieel erfgoed zoals pleinen en gebouwen.
3. De herwaardering van historische stedelijke structuren worden dikwijls gecommuniceerd via een discours van esthetische *vorm*. Maar zolang deze herwaardering niet gelateerd kan worden aan historische betekenis, immateriële kwaliteiten en authenticiteit, kan het niet geïntegreerd worden in langetermijn plannen gericht op de conservatie van binnensteden.
4. Behoud van stedelijke diversiteit in al zijn vormen is een centraal langetermijn doel (van de EU) en moet worden gebaseerd op de dynamiek van de stad.
5. De snelheid van transformaties zijn een belangrijke parameter in duurzaam beleid. De contexten van dorpen en steden veranderen met een bepaalde snelheid. Structuren en patronen liggen vaak voor decennia en eeuwen vast, terwijl de omgeving en het gebruik ervan meestal maar decennia duurt. Dit kan een probleem worden wanneer

het tijdsgat tussen structuur en gebruik ervan te groot wordt. De historische omgeving wordt dan onstabiel, en past niet meer in de huidige samenleving.

6. Het opnemen van culturele aspecten in economische, sociale en ecologische (beleids)raamwerken is lastig. Om dit te vergemakkelijken zijn er een aantal parameters opgesteld waaraan 'historie' herkend kan worden:
 - Tijd (leeftijd, historie, historische dynamiek)
 - Complexiteit (complexiteit van verschillende historische aspecten)
 - Kwaliteit (van het materiaal, architectuur en constructie)
 - Onderscheidendheid (inclusief immateriële aspecten)
 - Economische (grondstoffelijke) waarde (materiaal en gebruikerswaarde)

De SUIT-onderzoekers gaan er in hun analyse vanuit dat er alleen door de overheid aangewezen erfgoed bestaat. En dat erfgoed er *is*, en niet dat erfgoed wordt *geconstrueerd*. In de culturele geografie wordt juist van dat laatste uitgegaan.

2.4 Cultuurhistorische onderzoeksbenaderingen

Bij de planvorming op publiek domein spelen meerdere actoren een rol. Vanuit de gemeente zijn dat de sectie Cultuurhistorie, Stedenbouw en Monumenten, de sectie Ruimte en de welstandcommissie. Bij de gemeente Noordoostpolder speelde misschien wel hetzelfde probleem als bij de gemeente Utrecht. De gemeente Utrecht voerde een lange tijd geen grote projecten uit, waardoor er binnen de staande organisatie weinig kennis en ervaring was op het gebied van ruimtelijke ordening en cultuurhistorie. In Utrecht werd een extern bureau ingeschakeld om cultuurhistorie in het project 'Leidsche Rijn' te brengen (Royal Haskoning, 2008). Bij het Leidsche Rijn project is er gebruik gemaakt van een CultuurHistorische EffectRapportage (CHER). Hiermee wordt voorafgaand aan een ruimtelijke transformatie een cultuurhistorische inventarisatie gepleegd, en volgen er aanbevelingen. Het is geen effectmeting van de ruimtelijke transformatie op de cultuurhistorische waarden, maar puur een middel om cultuurhistorie in het planproces te betrekken. In de CHER Leidsche Rijn wordt het bestaande landschap verklaard aan de hand van de historische ontwikkeling van het plangebied.

De CHER van de gemeente Utrecht is één van de vele voorbeelden waar cultuurhistorie het vertrekpunt vormt voor ruimtelijke transformaties. Er is binnen gemeenten steeds vaker behoefte aan onderzoek naar de cultuurhistorische karakteristieken van een plangebied en welke rol deze karakteristieken kunnen spelen bij toekomstige ontwikkelingen. 'Behoud door ontwikkeling' is het credo van het Belvédère beleid. Dit heeft twee onderzoeksbenaderingen voortgebracht waarbij het verband tussen heden, verleden en toekomst, de rode lijn is die door beide onderzoeksbenaderingen loopt. De invalshoek verschilt echter (Belvédère.nu, 2009).

Benadering 1: de loop van de geschiedenis als uitgangspunt

Er kan bijvoorbeeld voor worden gekozen om de ontwikkelingsgeschiedenis van een gebied in beeld te brengen, met oog voor de morfologie en het menselijk handelen. Het gaat dan om de manier waarop het gebied en de bewoners ervan zich in de loop der eeuwen hebben aangepast aan ruimtelijke en maatschappelijke opgaven. Van daaruit wordt geanalyseerd hoe die geschiedenis in het huidige landschap of straatbeeld te herkennen is. Deze benaderingswijze is gehanteerd in de case van de Leidsche Rijn.

Dit type onderzoek is vooral gericht op het inventariseren van cultuurhistorische elementen, objecten of structuren en op het bepalen van de waarde ervan. De daaruit voortvloeiende kennis vormt de basis om cultuurhistorie op een zorgvuldige wijze te gebruiken als kwaliteitsdrager bij een ruimtelijk ontwikkelingsproject. Cultuurhistorische waardekaarten, gebiedspaspoorten / biografieën etc. zijn hier voorbeelden van. Puur historisch onderzoek vertelt niet wat de waarde van de gevonden feiten in de toekomst kunnen zijn. Daarom wordt vaak een cultuurhistorische verkenning opgesteld. Kenmerkend is de integrale benadering van cultuurhistorie. Dit is niet alleen een tijdslijn die een beeld van de ontwikkelingsgeschiedenis vormt, maar ook een toelichting op het huidige ruimtelijk beeld vanuit die ontwikkelingsgeschiedenis. Waarom zijn structuren zoals ze zijn? Wat was destijds de logica, en valt deze nog te gebruiken voor toekomstige ontwikkeling? Kortom, dit type onderzoek probeert via het verleden de betekenis voor het heden te onderzoeken en waarderen. 'Structuren' en 'oorsprong' zijn hierbij belangrijke elementen.

Benadering 2: aanwezige sporen uit de geschiedenis als uitgangspunt

Een andere mogelijkheid is om te beginnen met wat er vandaag de dag fysiek aanwezig is. Van daaruit kunnen conclusies worden getrokken over welke karakteristieken essentieel zijn en welke nieuwe functies passend worden geacht. De vraag hoe het zo gekomen is speelt niet zo op de voorgrond als bij de eerste benadering. Ook hier spelen structuren een rol, deze worden 'dragers' genoemd. Dragers zijn bijvoorbeeld bodemsoorten, waterlopen en verkeerswegen. De manier waarop de kavels zijn ingericht is vaak afgeleid van de dragers, en zegt iets over de cultuurhistorie van een gebied.

2.5 Cultuurhistorisch belevingsonderzoek

Er moet kritisch gekeken worden naar de manier waarop overheid en ontwerpers in Nederland historie proberen te behouden en in het landschap verwerken volgens Kolen (2008). Kolen noemt de landschappen die dikwijls ontstaan "herinneringslandschappen" waarin de (inter)nationale toerist de centrale doelgroep is. Gebiedsontwikkelingen draaien volgens Kolen teveel om het gebied aantrekkelijk te maken voor het toerisme. Niet de (inter)nationale toerist moet centraal staan volgens hem, maar de regionale gemeenschap zelf. Belevingsonderzoek kan aangeven wat deze regionale of lokale gemeenschap, de bewoners, zelf belangrijk vinden. De interviews in dit onderzoek richten zich zoals eerder gezegd op de cultuurhistorische beleving van bewoners in de polderdorpen Bant en Nagele. Het is hierbij niet de vraag wat de gemiddelde toerist van een dorp of landschap vindt, maar hoe de regionale gemeenschap de te behouden cultuurhistorie waardeert.

In 2004 heeft het Sociaal Cultureel Planbureau een belevingsonderzoek gedaan naar het relatieve gewicht van cultuurhistorie ten opzichte van andere overwegingen bij een vestigingsvoorkeur. Hoe belangrijk is cultuurhistorie werkelijk ten opzichte van zaken als veiligheid, scholen, bewoners en winkels, als mensen zouden moeten verhuizen? Het onderzoek is onder ruim 1800 respondenten afgenomen waarbij is gemeten in hoeverre een respectvolle omgang met cultuurhistorische waarden van gebouwen en landschappen gewaardeerd werd ten opzichte van andere aspecten van de woonomgeving (SCP, 2005). Het blijkt dat vooral bij bewoners van historische binnensteden het historische karakter van een plaats een grote rol heeft gespeeld, gevolgd door bewoners van historisch waardevolle dorpskernen en bewoners van het landelijk gebied. Veiligheid, (groen)voorzieningen en het type bewoners zijn echter de belangrijkste aspecten van een woonomgeving. Daarna wordt

aan het historische karakter van de bebouwing en aan het omringende landschap waarde gehecht.

Tabel 2.1 *Belang dat toekomstige bewoners hechten aan verschillende aspecten van de woonomgeving, bevolking van 18 jaar en ouder, 2004* (Bron: SCP rapport Cultuurminnaars en cultuurmijders, 2005).

	bij keuze van huidige woonomgeving		waar men liefst zou willen wonen		verschil (procentpunten)
	van (groot) belang (%)	rangorde	van (groot) belang (%)	rangorde	
veiligheid van de buurt	88	1	96	1	8
bewoners	74	2	83	4	10
verkeersveiligheid	70	3	87	2	17
openbare groenvoorziening	67	4	86	3	19
openbaar-vervoersvoorzieningen	54	5	63	9	10
winkels	53	6	71	5	18
voorzieningen voor buitenrecreatie	53	7	68	7	14
historische karakter van het omringende landschap	40	8	71	6	31
scholen	37	9	38	11	1
culturele voorzieningen	32	10	41	10	9
uitgaansvoorzieningen	26	11	32	12	5
historische karakter van de bebouwing	22	12	66	8	44

Uit tabel 2.1 valt af te lezen dat meer dan tweederde van de respondenten historie van (groot) belang vond bij het kiezen van een toekomstige woonplaats. Bij de keuze van de *huidige* woonplaats heeft het historische karakter van het omringende landschap veel minder vaak een belangrijke rol gespeeld. Enkel bij de bewoners van historisch waardevolle dorpskernen, landelijk gebied en bewoners van historische binnensteden speelde het historische karakter van het omringende landschap bij meer dan 50% van de respondenten een rol (zie figuur 2.2). Concluderend uit de rest van het onderzoek kan worden gezegd dat wanneer aan aspecten zoals veiligheid, groen en buurtbewoners (aspecten die het dagelijks leven direct beïnvloeden) is voldaan, bewoners waarde hechten aan historie.

Tabel 2.2 *Belang dat bewoners hechten aan het historische karakter van het omringende landschap, naar huidige woonomgeving, bevolking van 18 jaar en ouder, 2004, (Bron: SCP rapport Cultuurminnaars en cultuurmijders, 2005).*

	bij keuze van huidige woonomgeving			waar men liefst zou willen wonen		
	van groot belang	van belang	(helemaal) niet van belang	van groot belang	van belang	(helemaal) niet van belang
allen	7	32	60	14	57	29
wonend in						
historische binnenstad	14	40	46	17	64	19
nieuwe binnenstad	2	21	77	10	53	38
oudere wijk buiten het centrum van een grotere stad	7	30	63	14	62	24
historische dorpskern	15	43	41	19	62	19
nieuwe dorpskern	4	27	69	10	58	32
nieuwere uitbreidingswijk aan de rand van een dorp of stad	6	31	64	14	51	35
landelijk gebied met verspreide bebouwing	17	47	36	19	64	17

2.6 Kanttekeningen bij het gebruik van (cultureel-) erfgoed

Volgens het praktijkboek voor cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling (*Belvedere.nu, 2009*) is het complete verhaal van een plaats te uitgebreid om te vatten in een architectonisch ontwerp of ruimtelijk plan. Een belangrijke kanttekening die zowel Ashworth als Kolen maken, is dat het ophangen van een representatie van een regio aan één of weinig gebeurtenissen zal leiden tot de uitvergroting en romantisering van een wenselijke geschiedenis. Een gevolg is dat alternatieve geschiedenissen van minderheden, of zwarte bladzijdes uit de geschiedenis niet worden gehoord en langzamerhand verdwijnen.

De systeemtheorie van Luhmann biedt de mogelijkheid om het communicatieproces tussen actoren in een ingewikkeld veld te analyseren, zoals bij ruimtelijke transformaties het geval is (Kolen, 2008). De werkelijkheid is te complex om te bevatten, daardoor brengt de mens onbewust samenhang aan in de handelingen die zij verricht, door middel van systemen. De kern van deze gedachte is dat de wereld alleen begrijpelijk te maken valt door een selectie te maken uit de complexe werkelijkheid. Dit gaat via twee systemen: psychische en sociale systemen.

De psychische systemen bestaan uit gedachten die naar zichzelf refereren. Binnen een sociaal systeem is de wereld opgebouwd uit communicatie. Mensen geven betekenis aan gebeurtenissen op grond van hun eigen selectie (in de theorie van Luhmann wordt dit 'zin'structuur genoemd), deze betekenisverlening is een uiting van cultuur. During (2008) zegt hierover: *“sociale systemen streven naar een toenemende interne complexiteit om de complexe werkelijkheid steeds beter te kunnen modelleren”*.

De sociale systeemtheorie heeft een hoog abstractieniveau. Om dit te vertalen naar de Noordoostpolder wordt de theorie gerelateerd aan theorie van Ashworth et al., (2007) over het doel van erfgoed. Volgens hen hebben plaatsen betekenis voor mensen, en voegt een historische kwaliteit iets toe aan de plaats, en identificeren mensen zich onder andere

daarom met een plaats, of zetten ze zich er tegen af. In 'A Compact Geography of the Northern Netherlands' stellen Ashworth et al. (2007) dat de belangrijkste vraag over publiek erfgoed misschien wel is: 'wie beslist er welk erfgoed we creëren?'. Het antwoord hierop komt overeen met de theorie van Luhmann. Publiek erfgoed wordt gecreëerd met een impliciet of expliciet politiek doel. Legitimatie van bestaande overheidsstructuren en ideologieën en de verscheidenheid in bevolking zijn voorbeelden van zulke politieke doelen. Deze uitleg van het concept 'erfgoed' is top-down, zoals de meeste voorbeelden in *Pluralising Pasts* (Ashworth et al, 2007) voorbeelden op het staatsniveau zijn. Een voorbeeld hiervan is het historisch canon van Nederland. De overheid kan haar eigen bestaansrecht legitimeren door te onderwijzen over de oprichting en de bloeiperiodes van de *staat* Nederland. Dit historisch canon wordt top-down verplicht op alle basisscholen zodat elk kind dat naar de basisschool gaat de kennis zal opnemen in het psychische systeem van Luhmann. Dit onderzoek gaat echter over het gebruik van ruimtelijke geschiedenis bij ruimtelijke transformaties. Het soort erfgoed en het *schaalniveau* waarop de beslissingen over de ruimtelijke transformatie plaatsvindt verschilt van de voorbeelden van Ashworth et al. Wanneer er naar erfgoed op lokaal niveau gekeken wordt, past een bottom-up benadering misschien beter bij het schaalniveau omdat ieder dorp zijn eigen specifieke context en actoren heeft. Volgens Frijhoff (2007) is er een duidelijke hang naar historisering van onze alledaagse cultuur (op tv, in bouwvormen bij nieuwbouwprojecten en stadsrestauratie). Het verleden geeft een groep of samenleving historisch houvast, en daarmee een gevoel van eigenheid, zekerheid, bezit en identiteit. Dit is een gehistoriseerd zelfbeeld, naar het verleden gekeerd. Identiteit is per saldo *niet* een eigenschap van het verleden, maar een waarde van het heden, die in de nabije zowel als in de verre toekomst zinvol handelen mogelijk moet maken. Ook Frijhoff legt dus de relatie tussen identiteit en toekomst. De samenstelling van vele deelidentiteiten dat onze identiteiten als groep, land, werelddeel of beschavingskring vormt, moet gespiegeld worden aan het beeld dat we voor onze toekomst willen ontwerpen. Met deze laatste notie wijst Frijhoff niet alleen naar een beeld dat via erfgoed gecreëerd wordt door machthebbers, maar een beeld dat juist door heel de samenleving gedragen wordt, meer bottom-up dan top-down. Dit sluit aan bij het onderzoek van Collins en Evans (2008) waarbij het gebruik van leken-expertise in wetenschappelijk onderzoek beschreven wordt. Volgens Collins en Evans worden tegenwoordig verschillende actoren met relevante kennis bij elkaar gebracht. Dit zijn niet alleen wetenschappers, maar kunnen ook bewoners zijn die veel kennis hebben over immaterieel erfgoed (zoals volksverhalen). Ook sluit een bottom-up benadering van erfgoed aan bij Kolen (2008), die een rol voor bewoners ziet weggelegd. Verschil tussen de twee beschreven benaderingen, is dat bij top-down planning de geprojecteerde ideologieën niet ontvangen hoeven te worden zoals aanvankelijk door de overheid bedacht is, terwijl bij bottom-up beleid het toekomstbeeld een draagvlak heeft en hierdoor maatschappelijk breed gerepresenteerd wordt. Wellicht valt hier een parallel te trekken met de handelsperspectieven die binnen de milieuplanologie worden onderscheiden. Ook hierbij spelen schaalniveau en complexiteit een rol. De Roo (2001) onderscheidt drie handelsperspectieven: institutiegericht, beslissingsgericht en doelgericht. Bij het institutiegerichte handelingsperspectief *'draait het om de organisatie van, de communicatie over en de deelname aan besluitvorming en beleid. Essentieel is daarbij de wijze van participatie van actoren en de wijze van interactie tussen actoren'* (De Roo, 2001). In figuur 2.2 zijn de twee uitersten van het institutiegericht handelsperspectief in een model gezet. Enerzijds op het continuüm staan hiërarchische besluiten waarbij geen rekening gehouden wordt met specifieke contexten en het draagvlak

doorgaans minder is. Het schaalniveau is meestal landelijk en de complexiteit van het vraagstuk is lager dan het andere eind van het continuüm, waarbij sprake is van een meer netwerkachtige interactie tussen actoren met een min of meer gelijkwaardige wederzijdse afhankelijkheid en een lokaal schaalniveau. Te denken valt aan niet-overheidspartijen die tot consensus komen met een lagere overheid om gezamenlijk een bepaalde problematiek aan te pakken, zoals de herstructurering in de NOP.

Figuur 2.3 Institutiegericht handelsperspectief

Hiërarchie ←————→ Overleg

Naar mate het schaalniveau van het beleid afneemt zal het karakter van het beleid in theorie meer als bottom-up voorkomen. De overheid probeert dan *met* de bevolking voor draagkracht te zorgen ten einde een toekomst voor ogen te hebben die gedeeld wordt door de meerderheid. De overheid zal in theorie voor een machtslegitimering willen zorgen door cultuurhistorie te betrekken in ruimtelijk beleid. Het gebruik van cultuurhistorie zal niet alleen een verbetering van de algehele ruimtelijke kwaliteit als doel hebben, maar ook voor impliciete of expliciete politieke doeleinden gebruikt worden. Deze kanttekening moet worden gemaakt bij de analyse van verscheidene beleidsstukken in dit onderzoek.

2.7 Actoren in het planningsproces

Op basis van voorgaande theorie kunnen drie groepen actoren worden onderscheiden. De samenleving als complex proces speelt uiteraard een rol in dit proces, maar de invloed van deze drie groepen worden het grootst geschat, en is concreet. In verschillende onderzoeken over cultuurhistorisch erfgoed en planning komen bewoners, beleidsmakers en ontwerpers steeds weer terug (During et al., 2008). Elke actorengroep heeft zijn eigen rol met bijbehorende eigenschappen in het model.

Bewoners

Bewoners zijn de grootste groep, waarbij het woord 'draagvlak' vaak wordt genoemd. Draagvlak is in de planologie een containerbegrip geworden, hierdoor wordt in de planologie steeds vaker gesproken over het specifiekere 'betrokkenheid'. Betrokkenheid van bewoners bij hun wijk of plaats wordt bereikt via communicatie. Het vroegtijdig mee laten denken in de planfase zorgt ervoor dat de bewoners hun eigen belangen kunnen inbrengen, en eerder compassie hebben met een ruimtelijke transformatie. Een ander voordeel van het betrekken van bewoners is dat ze hun eigen gebiedskennis kunnen overbrengen, kennis die onderzoekers soms niet hebben. Bewoners spelen niet alleen mogelijkwijs een rol in het planproces, het zijn ook de bewoners die erfgoed in ruimtelijke vormgeving gebruiken als een sociale identificatiemogelijkheid (Kolen, 2008).

Ontwerpers

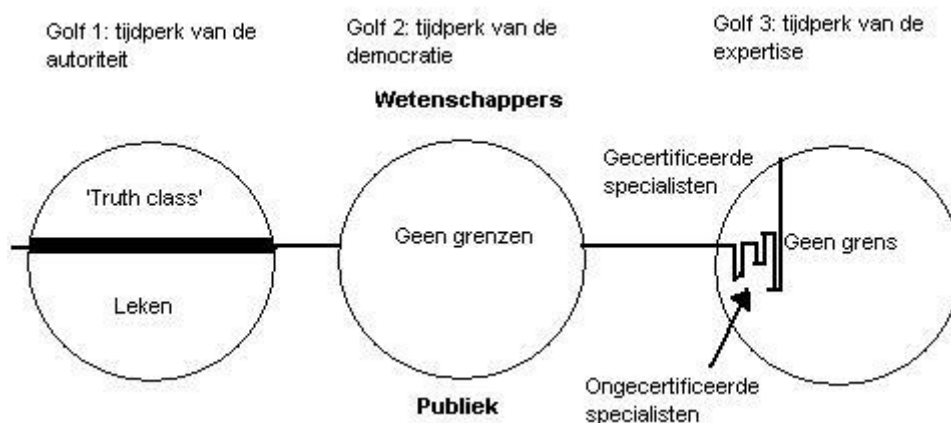
Ontwerpers vormen de schakel tussen beleid en praktijk, en zijn hierdoor een belangrijke groep. Naast de visie van de opdrachtgever (in het geval van dit onderzoek: woningbouwcorporatie Mercatus en de gemeente Noordoostpolder) hebben ontwerpers ook eigen visies en concepten waarmee gewerkt wordt. Deze zijn voor buitenstaanders soms lastig te herkennen en analyseren. De *eigen* visie van de ontwerpers komt niet ter sprake in dit onderzoek. Er wordt enkel gekeken in hoeverre (huidige) ontwerpers cultuurhistorie hebben gebruikt in hun plannen in de Noordoostpolder.

Een punt van kritiek in de literatuur wordt geleverd door Kolen (2008). Hij wijst erop dat er niet altijd architecten, historici en stedenbouwers aan ruimtelijke vormgeving te pas hoeven te komen. De reden hiervoor is dat hun kennis dikwijls te ver afstaat van de belevingswereld van de inwoners. De ontwerpers laten zich leiden door trends in de vormgevingswereld, en er is volgens van der Zande (2008) een kennistekort van ontwerpers op het gebied van de historie van een plaats. Deze eigenschappen van hoeveelheid kennis en trendgevoeligheid hangen samen met betrokkenheid bij het project: des te meer betrokken de ontwerpers, des te groter de dynamiek tussen ontwerp en bewoners.

Beleidsmakers

Ook beleidsmakers beschikken over kennis. Beleidsmakers veronderstellen dat burgers niet over deze kennis beschikken. Deze kennis is toch zo belangrijk dat de overheid het als haar taak ziet om deze over te brengen. In het geval van de Noordoostpolder betreft het kennis over de historie van de hedendaagse polder. Kennis over de oprichting, de selectie van de pioniers en de geplande structuren. Kennis is een eigenschap die alle drie de actorgroepen bezitten, deze veronderstelling is en was niet altijd vanzelfsprekend. In figuur 2.3 zijn drie golven binnen het wetenschapsonderzoek te zien.

Figuur 2.4 Drie golven in wetenschapsonderzoek (Bron: Collins et al., 2002)

Bij de eerste golf was kennis gelokaliseerd binnen de wetenschappelijke gemeenschap (Regeer en Bunders, 2007). De wetenschap legitimeerde zichzelf via haar eigen logica met een onafhankelijke werkelijkheid. Wetenschappers waren de experts die de waarheid kenden, de overige bevolking had geen relevante kennis in huis. Tijdens de tweede golf bleek deze onafhankelijke werkelijkheid niet zo onafhankelijk te zijn, maar sociaal geconstrueerd. De grens tussen wetenschapper en leek vervaagde vanwege de sociale constructie van kennis (zie Regeer & Bunders, 2007). Bij de derde golf worden de verschillende actoren bij elkaar gebracht op basis van relevante ervaring. Het zijn niet langer alleen onderzoekers met gecertificeerde kennis die een aandeel hebben in het construeren van kennis, ook on gecertificeerde kennis speelt tegenwoordig een rol, zolang men maar relevante kennis heeft (Collins & Evans, 2002). Het is eerder al aangehaald dat Kolen (2008) indirect op deze ontwikkeling wijst, door te zeggen dat er niet altijd vormgevers aan te pas hoeven te komen bij ruimtelijke ontwikkelingen, maar dat bij de mensen waarvan de belevingswereld het grootst is - de inwoners van Bant en Nagele - ook hele relevante expertise te vinden is.

Een andere belangrijke eigenschap is macht. Van der Zande (2008) heeft onderzoek gedaan naar het krachtenveld waarin Belvédèreprojecten tot stand moeten komen. Hij onderscheidt drie soorten clusters: geld, instrumenten en cultuur (omgang). Van der Zande haalt een onderzoeksrapport van Royal Haskoning aan waarin wordt gesteld dat de kosten van cultuurhistorie afhangen van de visie die beleidsmakers hanteren. Zij geven drie visies die vaak worden gezien in bestuurlijke kringen.

1. Cultuurhistorie kost geld omdat:

- er onderzoek gedaan moet worden
- er beschermd moet worden (beheer, restauratie, restricties)
- er ruimte vrij moet worden gehouden (archeologische monumenten)
- de inrichting van plekken verandert (zichtbaar maken van de geschiedenis)

2. Cultuurhistorie kost geen geld, en levert niks op omdat:

- Tegenover de kosten van de bovenstaande visie staat dat dit gecompenseerd kan worden via het combineren van functies (ruimtelijke reservering archeologisch monument wordt plek voor ontspanning)

3. Cultuurhistorie bespaart geld omdat:

- Particulieren niet uitgekocht hoeven te worden dankzij handhaving van bestaande linten
- Cultuurhistorie het gebied een extra ruimtelijke kwaliteit geeft, waardoor mensen er graag willen wonen. De 'marktwaaarde' van het gebied wordt verhoogd. Hier hangt een prijskaartje aan

Welke visie een gemeente hanteert is onderdeel van een politiek krachtenspel binnen de gemeente tussen verschillende afdelingen, en hoe sterk de afdelingen gebruik weten te maken van instrumenten. Bij instrumenten gaat het om middelen die de overheid om handen heeft om aandacht voor cultuurhistorie te waarborgen in projecten. Voorbeelden hiervan zijn de Milieueffectrapportage voor een zachte waarde als natuur, of de Monumentenwet voor architectonische waarden (Van der Zande, 2008).

3. Methodologie

3.1 Onderzoeksmethoden

Het onderzoek is beschrijvend van aard, waarbij gebruik wordt gemaakt van kwalitatieve onderzoeksmethoden. Voor de theoretische achtergrond is gebruik gemaakt van wetenschappelijke literatuur in de vorm van boeken, beleidsteksten en papers. De meerderheid van de gebruikte literatuur heeft een achtergrond in het onderzoek naar de Belvédèrebenadering. Deze data vormt de context en achtergrond waar de primaire data zich qua vraagstelling op baseert. Aan de hand van secundaire data is de visie van de overheid geanalyseerd. Met behulp van interviews gehouden in Bant en Nagele is de beleving van de bewoners getoetst. Om de uitkomsten hiervan te controleren zijn de resultaten van de interviews vergeleken met eerder onderzoek naar plaatsidentiteiten in de Noordoostpolder, waarin aan inwoners van Luttelgeest en Tollebeek is gevraagd of zij de Noordoostpolder als anders zagen dan een dorp buiten de Noordoostpolder.

3.2 Secundaire data

Een groot deel van het onderzoek maakt gebruik van secundaire data zoals beleidsteksten van de landelijke overheid en van de gemeente Noordoostpolder. Deze documenten zijn gebruikt om de visie van de overheid te analyseren. De secundaire data worden getoetst aan de hand van primaire data zoals interviews. Volgens Flowerdew en Martin (2005) is het voor een goede vergelijking van de data belangrijk om de methodologie van de primaire data gelijk te stellen aan de methodologie van de secundaire data. In het geval van dit onderzoek betekent dit dat de begrippen die gebruikt worden in de beleidsteksten nauwkeurig overeen moeten komen met de vragen over deze begrippen in interviews en enquêtes, omdat er anders dissonantie optreedt tussen theorie en empirie (Flowerdew en Martin, 2005). De primaire data bestaan uit interviews, welke gebruikt zijn om de beleving onder de bewoners te peilen.

3.3 Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie betreft inwoners uit de dorpen Bant, Nagele, Luttelgeest en Tollebeek.

In de dorpen Bant en Nagele zijn de interviews afgenomen. Deze twee dorpen zijn ook de cases in dit onderzoek. De steekproef (het benaderde deel van de populatie) is a-select getrokken, waarbij het enige criterium was dat de respondenten op dat moment in Bant of Nagele woonachtig zijn. Iedereen in de dorpen maakte een even grote kans om in de steekproef opgenomen te worden. De interviews zijn in huizenblokken vanuit de dorpskern afgenomen, door willekeurig aan te bellen bij mensen met de vraag of zij mee wilden helpen aan dit onderzoek. Niet alle blokken zijn aan bod gekomen, waardoor het een soort van 'geografisch bepaalde systematische steekproef' is geworden. De mensen die in het buitengebied wonen zijn niet benaderd vanwege praktische redenen (de geografische ligging).

Er zijn 50 interviews afgenomen over meerdere dagen, allen doordeweeks. Een gevolg hiervan is een groot percentage vrouwen en een groot percentage respondenten ouder dan 50 jaar. In de nieuwbouwwijken van zowel Bant als Nagele ligt de gemiddelde leeftijd van de respondenten een stuk lager dan in de oude kern.

In Bant wonen de respondenten gemiddeld 16 jaar in het dorp, met een gemiddelde leeftijd

van 46 jaar. Van de 25 respondenten in Bant is 40% man en 60% vrouw. Slechts 8% is opgegroeid in Bant.

In Nagele wonen de respondenten gemiddeld iets langer in hun dorp dan in Bant: 22 jaar. Twintig procent van de respondenten is opgegroeid in Nagele. In Nagele is 28% van de respondenten man, en 72% is vrouw.

De dataverzameling uit Tollebeek en Luttelgeest bestaat uit enquêtes. De tijden van enquêteren liepen van 11.00 tot 17.00 uur, met één uitschieter tot 21.00. In Tollebeek zijn 106 enquêtes afgenomen, in Luttelgeest zijn dit er 95. Het overgrote deel van deze enquêtes is afgenomen door Claire Vernède, voor de dataverzameling van haar scriptie over plaatsidentiteiten in de Noordoostpolder. In samenwerking met haar is een zevental stellingen opgenomen in haar enquête, die relevant zijn voor dit onderzoek. In de volgende paragraaf wordt uitgebreider ingegaan op de interviews. In paragraaf 3.5 worden de stellingen in de enquêtes van Tollebeek en Luttelgeest toegelicht. Daarna wordt een reflectie gegeven op het interviewen in Bant en Nagele, zodat de lezer van dit onderzoek met die voorkennis het resultatenhoofdstuk kan lezen.

3.4 Interviews

De kern van dit onderzoek ligt in de *beleving* van betrokken actoren. Het gaat er niet om uitspraken over structuren te doen, maar om achterliggende gedachten van actoren. Volgens Baarda lenen interviews zich daar goed voor: *“Het interview is de aangewezen methode om informatie te verkrijgen over attitudes, opinies, gevoelens, gedachten of kennis”* (Baarda en De Goede, 2001, p. 225). Omdat het om indrukken gaat waar de bewoners in veel gevallen nog nooit bewust over na hebben gedacht, is er gebruik gemaakt van controlevragen. In opdracht van de overheid heeft onderzoeksbureau Het Oversticht een polder-DNA gemaakt. De interviews baseren zich voor een groot deel op dit DNA. De overheid geeft via dit DNA haar visie over welke cultuurhistorische elementen belangrijk zijn voor de dorpen. Uit de interviews moet blijken hoe belangrijk deze elementen voor de bewoners zijn. Aan de hand van actuele plannen in Bant en Nagele worden de respondenten met een praktijkvoorbeeld geconfronteerd, waarmee de eerder gegeven mening getest wordt. Er is gekozen voor het gebruik van interviews als methode van dataverzameling omdat dieper liggende motivaties achterhaald kunnen worden op deze manier. Voor dit onderzoek is het minder relevant een verschil tussen nieuwe bewoners en afstammelingen van de pioniers statistisch aan te kunnen tonen, omdat de vraag is in hoeverre betrokken actoren het belangrijk vinden dat de planningsgeschiedenis in de ruimtelijke ordening gebruikt wordt. Hiervoor is een indruk genoeg. Data kan op gestructureerde wijze, en op ongestructureerde wijze verzameld worden (Baarda en De Goede, 2001). Kenmerkend voor de gestructureerde wijze is dat de data verzameld wordt op basis van gegevens die al bekend zijn bij de onderzoeker. De vragen die aan de respondenten gesteld zijn, hebben een gestructureerde verloopswijze: de volgorde ligt van tevoren vast. Omdat de belevingswaarde centraal staat is er gekozen voor open vragen die volgens een vast patroon gesteld worden.

3.4.1 Opzet interviews

Om achter de beleving onder bewoners van cultuurhistorie in Bant en Nagele te komen zijn uit elke plaats 25 respondenten geïnterviewd. In deze paragraaf wordt uitgelegd welke vragen aan de bewoners gesteld zijn, en welke gedachte hier achter zit.

Bant

De eerste vraag betreft de 'onderscheidendheid' van Bant: *"Heeft u het idee dat Bant anders is dan een dorp buiten de polder?"*. De antwoorden op deze vraag kunnen sociaal en fysiek van aard zijn, hierin is een onderverdeling gemaakt in de analyse.

Bij de tweede vraag wordt de respondenten gevraagd hoe belangrijk - a) de bosrand, b) de aanwezigheid van *drie* kerken, c) de brink/Het Midden, d) de rode stenen en dakpannen, e) de ruime groene straten, f) de ringweg die naar elk dorp leidt, voor het gezicht van Bant zijn. Aan de hand van deze vraag wordt duidelijk welke elementen van het polder-DNA de inwoners van Bant belangrijk vinden. Het cijfer dat hieraan gegeven wordt (1 t/m 5) correspondeert met de mate van belangrijkheid (1= totaal niet belangrijk, 5= heel erg belangrijk).

Met de derde vraag: *"vindt u het belangrijk dat de kenmerken van zojuist (vraag 2) behouden blijven in het dorp?"* wordt de kern van het Belvédèrebeleid geraakt. Behoud door ontwikkeling is het credo van de Nota Belvédère. Het antwoord op deze vraag geeft aan in hoeverre er onder de bevolking behoefte is aan het behoud van de elementen van het dorpsDNA.

De vierde vraag gaat over het belang van cultuurhistorie bij uitbreiding. *"Vindt u dat je aan nieuwbouw ook moet kunnen zien dat het een huis in de Bantser stijl is?"* luidt de vraag. Het is interessant of de respondenten het 'totaalconcept' van het dorp, voornamelijk door rechte lijnen en rode bakstenen en dakpannen ook wensen te zien in de nieuwbouw. *"Als het dorp uitbreidt, zou u dan een duidelijke scheiding tussen oud en nieuw (oud is duidelijk oud, nieuw is duidelijk nieuw qua stijl) willen zien? Zo ja, waarom?"* luidt vraag 5, en is eigenlijk min of meer hetzelfde als vraag 4. Deze vraag is dan ook naar aanleiding van de ervaringen in Bant geschrappt in de interviews voor Nagele. *"Recent is een huizenblok tegenover de Bantsiliek opgeknapt (de Zuidakker). Zijn die nieuwe huizen kenmerkend voor een polderhuis?"* en *"hoe had u het gevonden als deze huizen anders waren gerenoveerd? Wanneer ze bijvoorbeeld een andere kleur baksteen hadden gehad, of wanneer het vrijstaande woningen waren geweest zoals in de nieuwbouw?"* zijn de laatste twee vragen van het interview. Deze gaan over het deels voltooide herstructureringsproject aan de Zuidakker. Aan de hand van de eerste vraag kan iets gezegd worden over hoe kenmerkend de nieuwe woningen voor Bant zijn, aan de hand van de tweede vraag wordt getest of de cultuurhistorie echt een grote rol speelt in het project en in de meningsvorming van inwoners van Bant.

Nagele

In Nagele is de eerste vraag hetzelfde als in Bant, het betreft een vraag om te testen of het primaire doel van de Nota Belvédère, het creëren van een eigen identiteit aan de hand van cultuurhistorie, werking heeft onder de bevolking. Hebben de inwoners van Nagele het idee dat de plaats waarin zij wonen verschilt van dorpen buiten de polder? Met die vraag wordt het interview geopend. De inwoners hebben hiermee al snel nagedacht over hun dorp in relatie tot andere dorpen, en als de respondenten hun dorp anders vinden, hebben ze die elementen alvast benoemd of in hun hoofd zitten.

De tweede vraag betreft belangrijke cultuurhistorische elementen van Nagele, volgens het polder-DNA. *"Kunt u een cijfer van 1 t/m 5 geven aan de volgende dingen, hoe belangrijk ze zijn voor het gezicht van/gevoel bij Nagele? a) de bosrand die om het dorp ligt, b) de dorpsweide, c) de platte daken, d) de aanwezigheid van de vaart door het dorp"*, werd

gevraagd. De respondenten geven niet alleen een cijfer, maar spreken ook over waaróm ze het belangrijk vinden. De antwoorden op de volgende vraag (“vindt u het belangrijk dat de kenmerken van zojuist (vraag 2) behouden blijven in het dorp?”) liggen dan misschien voor de hand, maar deze vraag is dan ook een controlevraag. Er wordt gekeken of de elementen die bij vraag 2 als belangrijk zijn becijferd door de respondenten, ook behouden moeten worden volgens de respondent. Vervolgens is er gevraagd (vraag 4) of de *nieuwbouw* ook in Nageler stijl moet zijn. Nageler stijl is uitgelegd als modernistisch: wit, platte daken en constructiemateriaal dat dikwijls zichtbaar is.

In tegenstelling tot in Bant is de herstructurering in Nagele nog niet zichtbaar, want de herstructurering verkeert nog in de planfase. Vraag 5 luidt: “er zijn plannen om woningen samen te voegen en de gevels in oude staat te herstellen. Wat vindt u van deze plannen?”. Hiermee wordt gevraagd naar een deel van de plannen. Het in de oude staat herstellen van de gevels van huizen in de kern is naar eigen zeggen het meest sprekende voorbeeld van het gebruik van cultuurhistorie in de herstructureringsplannen. De afsluitende vraag is: “hoe had u het gevonden als deze huizen anders waren gerenoveerd? Wanneer ze bijvoorbeeld een andere kleur hadden gekregen, of een puntdak?”. Hiermee wordt geïnformeerd in hoeverre het cultuurhistorische element een belangrijke rol speelt in de projecten, naar de mening van bewoners. Als het respondenten niet uit maakt wanneer de huizen puntdaken hadden gekregen of de bakstenen rood zouden zijn, dan vinden ze het *feit* dat er opgeknapt wordt in het dorp belangrijker dan de *gedachte achter* de renovatie die plaatsvindt. Na deze vragen is er een redelijke indruk opgedaan onder de bevolking, over hoe ze naar hun dorp kijken, welke dingen er belangrijk zijn en welke juist weer niet.

3.4.2 Reflectie op de interviews

Bant:

In Bant is als eerste geïnterviewd. Er zijn enkele opmerkingen te plaatsen bij de resultaten die uit deze interviews zijn gekomen. Allereerst is gebleken dat het voor veel bewoners lastig is om te beoordelen of hun dorp *anders* is dan dorpen buiten de polder. Dit kan komen doordat sommigen vanuit de stad (vaak Amsterdam) direct in Bant zijn gaan wonen. Hierdoor hadden enkele bewoners het gevoel niet genoeg vergelijkingsmateriaal te hebben met dorpen buiten de polder.

Op de vraag hoe belangrijk een bepaald element is voor het beeld van Bant als geheel, geven de mensen vaak een antwoord gericht op het belang van dat element in hun eigen leven. Een goed voorbeeld is de importantie van de zichtbare aanwezigheid van *drie* kerken, het gelijkheidsprincipe. Respondenten die niet religieus zijn geven het element ‘kerk’ dikwijls een 1, terwijl de fysieke aanwezigheid van drie kerken in een klein dorp toch wel gezichtsbepalend is. Een verklaring hiervoor is dat elk element een fysieke en een sociale functie heeft. Om als voorbeeld de drie kerken te nemen: voor mensen die niet naar de kerk gaan, hebben de kerken geen sociale functie. Waarschijnlijk gaven deze mensen de kerk een lage waardering, terwijl het doel van de vraag eigenlijk een waardering voor de fysieke kerk betreft. Het kritiekpunt hier is dat de vraag voor meer dan één uitleg vatbaar is, dat had voorkomen moeten worden. De ruime groene straten worden überhaupt niet (h)erkend, en hoe belangrijk een ringweg is voor het gezicht van het dorp, valt eigenlijk niet anders te beantwoorden dan de ringweg te beoordelen op haar functionaliteit. Vrijwel iedereen die buiten Bant werkt geeft het antwoord ‘belangrijk’, omdat men hier dagelijks gebruik van maakt.

Een ander probleem is de overmaat aan het 'checken' van gegeven vragen. Eerst wordt bij vraag 2 het belang van het Delfts Rood achterhaald, bij vraag 3 hoe belangrijk het behoud hiervan is, en bij vraag 4 het belang van behoud bij uitbreiding. Vervolgens wordt bij vraag 5 nog eens gevraagd of scheiding tussen oude kern (behoud) en nieuwbouw (nieuwe stijl huizen) geen optie is. Deze check-methode is in eerste instantie gehanteerd om de respondent op een aantal manieren na te laten denken over hetzelfde belangrijke thema. Dit is echter toch verwarrend voor de respondenten gebleken. De afsluitende twee vragen over de Zuidakker zijn erg concreet en dit werd merkbaar gewaardeerd door de respondenten.

Nagele:

Naar aanleiding van de onderzoekservaring in Bant zijn de interview-vragen aangepast. De 'dubbele' vraag over scheiding tussen oud en nieuw is eruit gehaald en de vraag over de kerk en de ringweg zijn ook geschrapt omdat deze te moeilijk op de juiste wijze te beantwoorden zijn. Verder is het interview uitgewerkt naar de specifieke situatie van Nagele, dus de rode daken zijn platte daken geworden en de herstructurering van de Zuidakker zijn de plannen van 'de dertien' geworden, een onderzoeksteam van architecten die drie maanden in Nagele hebben gewoond. Een eerste opmerking moet zijn dat de plannen van 'de dertien' niet zichtbaar zijn, en daarom minder concreet voor respondenten. Een tweede opmerking moet zijn dat het zo zou kunnen zijn dat de recente aanwezigheid van een (cultuurhistorisch) onderzoeksteam (Lab Nagele) tot een verhoogd bewustzijn van het belang van cultuurhistorie zou kunnen hebben geleid. Hiermee is bij het onderzoeken rekening gehouden door te vragen of de bewoners op de hoogte waren van de aanwezigheid van dat onderzoeksteam. Evenals in Bant vinden veel respondenten het lastig te beoordelen of Nagele anders is dan plaatsen buiten de Noordoostpolder, hier hadden ze vaak extra hulp bij nodig. Dankzij de aanpassing van vraag 2 over belangrijke elementen, zijn hier geen grote problemen ondervonden: de vraag was concreet genoeg. Echter, men laat ook in Nagele de vraag weer slaan op het eigen dagelijks leven. Zo vindt men de platte daken soms een praktische hindernis, deze worden hierdoor af en toe laag gewaardeerd. Waar in Bant de vragen over de Zuidakker gewaardeerd worden omdat ze concreet zijn, is deze praktische vraag in Nagele juist het lastigste deel van het interview gebleken. Omdat de plannen nog niet gerealiseerd zijn, is het voor veel inwoners koffiedik kijken. De respondenten geven hierdoor af en toe ongeïnteresseerde antwoorden: "Ja, prima" of "maakt me niet zoveel uit" komen vaker terug.

3.5 Enquêtes

De dataverzameling van de thesis van Claire Vernède '*Plaatsidentiteiten in de Noordoostpolder, Tollebeek & Luttelgeest*' bevat een enquête met daarin een twintigtal stellingen. Zeven van deze stellingen zijn met het oog op dit onderzoek opgesteld. De stellingen corresponderen grotendeels met de interviewvragen die zojuist beschreven zijn.

Stellingen cultuurhistorie Tollebeek & Luttelgeest:

1. Ik ben bekend met de bijzondere ontstaansgeschiedenis van de Noordoostpolder.
2. Het landschap van de Noordoostpolder is uniek in Nederland.
3. De Noordoostpolder is écht nieuw land.
4. Het open landschap van de Noordoostpolder moet behouden blijven ten koste van alles.

5. De oorspronkelijke architectuur in het centrum van de dorpen moet behouden blijven.
6. Ik vind dat er ook in nieuwbouwwijken wat van de geschiedenis van het dorp te zien moet zijn.
7. De Noordoostpolder is niet anders dan het 'oude' land.

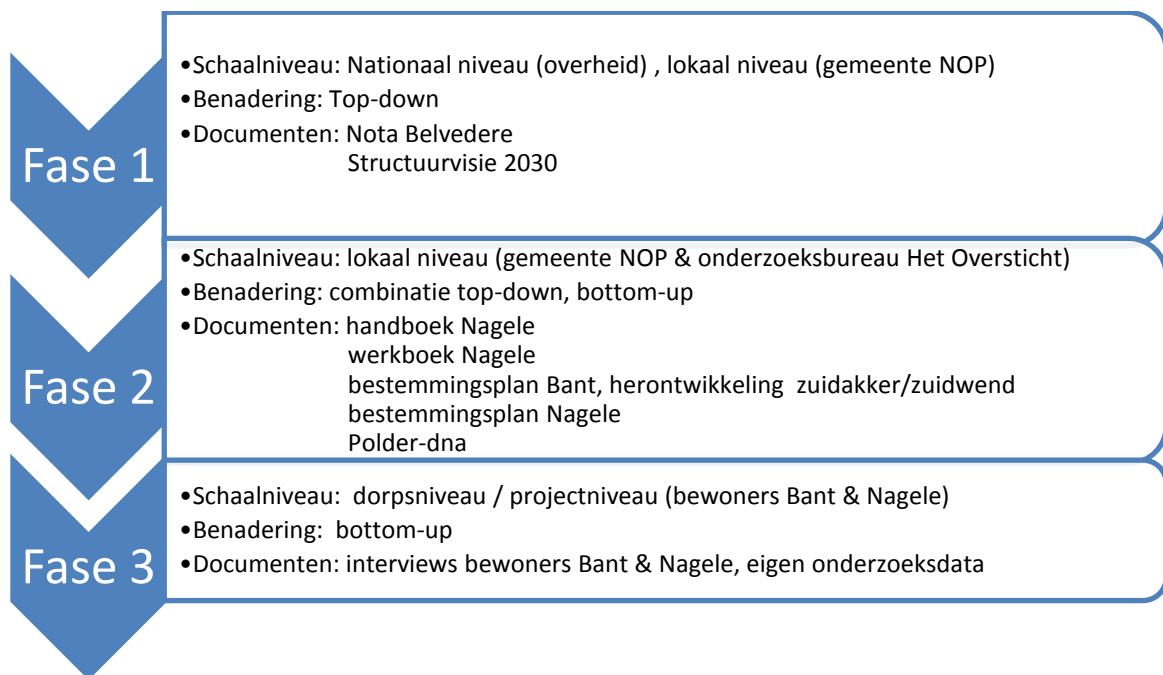
De uitkomsten van deze stellingen zijn gebruikt om de resultaten van de interviews mee te vergelijken.

4. Resultaten

4.1 Implementatie van cultuurhistorie in ruimtelijk beleid

Zoals eerder al is beschreven hangen draagvlak/betrokkenheid en planningsbenadering met elkaar samen. De complexiteit van het onderwerp heeft ook te maken met het schaalniveau waarop de plannen worden gemaakt. Cultuurhistorie speelt een rol op elk schaalniveau van de ruimtelijke ordening. Om de implementatie van cultuurhistorie in ruimtelijk beleid te analyseren is er onderscheid gemaakt tussen drie fases, die samenhangen met het schaalniveau waarop het beleid is gemaakt. Per fase wordt er gekeken hoe cultuurhistorie gebruikt wordt, door wie dit gedaan wordt, en in welke mate dit gedaan wordt. Zo ontstaat er een beeld van het belang van cultuurhistorie, waarbij niet alleen wordt gekeken naar een actor of een begrip (polder-DNA bijvoorbeeld), maar waarbij al deze facetten in een proces geïntegreerd worden.

Figuur 4.1 Drie verschillende fases van het gebruik van cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening

4.2 Fase 1: Cultuurhistorie in beleid

Fase 1 is de eerste fase in het proces waarbij gebruik wordt gemaakt van cultuurhistorie in de Noordoostpolder. In deze fase wordt op een nationaal en op een lokaal schaalniveau ruimtelijk beleid gemaakt, waar cultuurhistorie een rol in speelt.

4.2.1 De nationale overheid

De Nota Belvédère is in 1999 geschreven ter bevordering van het gebruik van cultuurhistorie in ruimtelijke projecten. Wat wordt er vanuit de nationale overheid dan verwacht van ruimtelijk ontwerpers?

Één van de centrale gedachten die in de Nota Belvédère terug gevonden kan worden, is dat het cultuurhistorische kenmerken zijn, die het compleet en doordacht ontworpen Nederland vertegenwoordigen. Hier moet bijvoorbeeld gedacht worden aan polders en waterlinies. De zichtbaarheid van deze elementen in het landschap wordt van belang geacht voor de natie Nederland, omdat, zo staat in de Nota Belvédère: *'het deze grachtengordels, polders en droogmakerijen of militaire waterlinies zijn die de culturele **identiteit** van Nederland in internationaal verband sterk **bepalen** en kleuren. Het zijn essentiële ruimtelijke en culturele kwaliteiten van ons land, die ook voor de internationale positionering van ons land van groot belang kunnen zijn'* (Nota Belvédère, 1999, p. 10). Hiermee maakt de overheid duidelijk dat ze via het cultuurhistorisch erfgoed een proces van 'othering' versterkt. Het geeft een gebied niet alleen een eigen (nationaal) gewenste identiteit, het biedt de natie ook een mogelijkheid om te zeggen: 'wij zijn uniek, anders dan andere landen. Wij strijden bijvoorbeeld al eeuwen tegen water, en hebben onze samenleving hierop ingericht, kijk maar'. Als er geen bewust cultuurhistorisch beleid gevoerd wordt, valt een deel van de 'oorsprong' van de eigen identiteit weg, is de vrees bij nationale beleidsmakers. Het uitgangspunt van de nota is dan ook het verstevigen van de eigen identiteit in een globaliserende wereld. De nota ziet cultuurhistorie als 'vitaal' voor de samenleving en voor de individuele burger. De nota citeert de Raad voor het landelijk gebied: *"de persoonlijke betekenis die mensen aan hun omgeving toekennen is essentieel voor de identiteit van die omgeving. Daardoor krijgt de verscheidenheid in ons land een extra dimensie en tegelijkertijd zorgt dat voor betrokkenheid van mensen bij hun omgeving. Die omgeving is immers niet zomaar een willekeurige - al dan niet interessante - verzameling van uitwisselbare elementen, maar een hele specifieke: met een eigen betekenis, met historie en met persoonlijke associaties"* (Nota Belvédère, 1999, p. 10). De behoefte aan cultuurhistorie bestaat op het hoogste overheidsniveau vanwege de zorg dat er bij grootschalige ruimtelijke projecten, elementen in de ruimtelijke inrichting gesloopt worden die waardevol kunnen zijn voor een latere generatie, en de identiteit van die generatie. De overheid probeerde dit te voorkomen door het uitbrengen van de nota, waarmee ze tracht een samenhangend rijksbeleid te voeren, waarbij cultuurhistorie richtinggevend is voor de ruimtelijke ordening. Behoud van deze elementen werd echter tot 1999 als lastig ervaren, omdat cultuurhistorie een behoudend/belemmerend karakter heeft. Met de Nota Belvédère probeerde de Nederlandse overheid een trendbreuk in te zetten. Het moest niet langer als last gezien worden, maar als kans. Cultuurhistorische elementen zouden er dus voor zorgen dat de gebiedsidentiteit gecontinueerd wordt. Belangrijk om op te merken is dat er over een identiteit gesproken wordt in de nota, niet over identiteiten. De overheid werkt aan de identiteit van het gebied door identity-markers en identiteitsvormende structuren als basis voor de inrichting van een gebied te gebruiken die volgens háár de identiteit van het gebied vormen. De nota had, zoals kenmerkend voor overheidsbeleid op nationaal niveau, een topdown karakter. De nota Belvédère is vorig jaar tot een einde gekomen, maar daarmee is het doel van de nota niet noodzakelijkerwijs beëindigd. Het stimuleren van de inzet van cultuurhistorie bij ruimtelijke transformaties moet inmiddels ingebed zijn bij de lagere overheden en projectbureaus. Daarnaast lopen er nog tal van projecten met een tijdshorizon tot ver na 2010 en vormt Belvédère.nu (2009) een naslagwerk voor planners en ontwerpers.

4.2.2 De lokale overheid

Op lokaal niveau werkt de Nota Belvédère door in de structuurvisie van de gemeente NOP. Adviesbureau Oranjewoud heeft in opdracht van de gemeente NOP in 14 januari 2010 een structuurvisie opgesteld die de visie van de gemeente op toekomstige ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden schetst. Dit visiedocument is zelfbindend voor de gemeente wanneer het uitvoeringsprogramma is vastgesteld door de Raad. Dit betekent dat het een document met juridische waarde voor de gemeente wordt waar de instantie die de structuurvisie heeft opgesteld (de gemeente Noordoostpolder) zich aan moet houden. Het is niet bekend of de Raad de structuurvisie van de gemeente Noordoostpolder al heeft aangenomen. De structuurvisie zou naar verwachting in juni 2010 worden aangenomen, maar dit is om onbekende redenen niet doorgegaan. Een structuurvisie is een beleids- en ontwikkelingskader, aan de hand hiervan wordt de rol van de gemeente in de ontwikkeling van de plaats beschreven en op welke manier en welke voorwaarden de gemeente hieraan stelt. Een structuurvisie moet dus niet gezien worden als toetsingskader.

Structuurvisie van de gemeente Noordoostpolder

De structuurvisie bevat tien uitgangspunten voor het ruimtelijk beleid, gevat in stellingen. Van deze tien stellingen zijn er vier direct gericht op cultuurhistorie. Dit geeft aan dat het rijksbeleid op lokaal niveau gecontinueerd wordt, en er cultuurhistorisch bewustzijn binnen de gemeente aanwezig is. In de onderstaande tabel staan de vier betreffende uitgangspunten in de linker kolom, dit geeft de visie van de *gemeente* weer. In de rechter kolom wordt een verklaring gegeven waarom de stelling iets met cultuurhistorie te maken heeft.

Tabel 4.1. Stellingen uit structuurvisie Noordoostpolder 'De Tweede Oplevering' (Oranjewoud, 2010) en de relatie ervan met cultuurhistorische theorie.

Stelling ruimtelijk beleid (visie gemeente NOP)	Relatie cultuurhistorie
<p>1. <i>Noordoostpolder creëert echte ruimte voor ontwikkeling</i></p> <p>Vier pijlers:</p> <ul style="list-style-type: none">- Puur energiek, kenmerk polderbevolking- Betrokken samenwerken, kenmerk samenleving- Respect voor unieke ontwerp, maakt de NOP onderscheidend- Ontwikkelingsgericht denken	<p>Uit respect voor het unieke ontwerp blijkt dat de NOP als plan in zijn <i>geheel</i> belangrijk wordt gevonden door de gemeente, en niet enkel een paar erfgoedlocaties zoals Schokland en Nagele.</p> <p>Ontwikkelingsgericht denken sluit aan bij de Belvédèrebenadering, de gemeente bouwt verder op overgebleven sterke dragers.</p>
<p>2. <i>Noordoostpolder stimuleert, faciliteert en regisseert ontwikkelingen</i></p> <p>De verhouding tussen gemeente, bedrijven, instellingen en burgers is veranderd. De gemeente zal steeds vaker de regisseur van</p>	<p>Dit past in de theorie van Collins en Evans (2002) over de golven in het denken over en delen van kennis. De overheid is niet</p>

<p>ontwikkelingen op ruimtelijk gebied zijn.</p>	<p>meer de alwetende. Leken denken en doen mee in ontwikkelingen. De gemeente geeft in de structuurvisie zelf aan naar het rechter uiterste op het (institutiegerichte handelsperspectief) continuüm van De Roo (2001) te zijn geschoven, naar overleg.</p>
<p>3. <i>De essenties van het unieke ontwerp van de gemeente worden bij ontwikkelingen gerespecteerd</i></p> <p>De essentie van het oorspronkelijke concept geeft de identiteit en de kwaliteit van het gebied aan, 4 kernwaarden hiervan zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Concentrische opbouw - De groene eilandenstructuur - De openheid - Het assenkruis 	<p>De essenties van het ontwerp van de polder worden breed opgevat. Het gaat hier om de ligging van de dorpen ten opzichte van elkaar, en de groene ruimte om de dorpen heen. Deze stelling is zo ruim opgezet dat de gemeente en actieve participanten in projecten nog alle kanten op kunnen.</p>
<p>4. <i>Dorpen en wijken worden onderworpen aan een herstructurering met behoud van de authentieke kwaliteiten</i></p> <p>In samenwerking met de actieve partijen zal er geïnvesteerd worden in de herstructurering van de gebieden en dorpen met bijzondere aandacht voor de authentieke elementen van de oorspronkelijke opbouw en bouwstijl (Delftse school en het Nieuwe Bouwen).</p>	<p>Er zal rekening worden gehouden met de ruimtelijke structuren in de dorpen, en de gedachte van de maakbare samenleving die daarmee samenhangen. Hier staat met andere woorden dat cultuurhistorie een van de pijlers is waarmee beleidsmakers en ontwerpers bij de herstructurering zullen werken.</p>

In de structuurvisie komt verder naar voren dat de gemeente zichzelf ziet als onderscheidend, door het unieke ontwerp van de polder. De gedachte dat het belangrijk is om als plaats onderscheidend te zijn, ligt in lijn met de visie van de nationale overheid. Op lokaal niveau treffen we dit 'othering' concept ook aan. Een voorbeeld hiervan is stelling 1, door respect voor het ontwerp te tonen blijft de NOP anders dan de rest van Nederland. De gemeente stuurt met dit document zichzelf (alle ambtenaren die op de een of andere manier te maken krijgen met plannen waarbij er ingegrepen wordt in de ruimtelijke inrichting), en andere actoren die een rol spelen bij de ruimtelijke ordening, aan. Een voorbeeld hiervan is de samenwerking met woningbouwcorporatie Mercatus. Een van de uitgangspunten is de samenwerking van partijen nastreven, en hierbij (als gemeente) op een gelijkwaardig niveau met de verschillende partners omgaan (stelling 2). Dit is tevens een punt dat de nota Belvédère ten doel had gesteld.

Stelling 3 en 4 gaan dieper in op het unieke ontwerp, door gebruik van essentiële elementen die de gemeente 'uniek' maken. De gemeente kan deze stellingen alleen realiseren als ze samenwerkt met de woningbouwcorporatie, omdat die uiteindelijk de herstructurering uitvoert.

De communicatie tussen de verschillende actoren in een planningsproces is hierin erg belangrijk. In de literatuur wordt gewezen op verschillen in het communicatieproces tijdens

de planvorming tussen projecten op privédomein en publiekdomein (During, 2008), wat van invloed is op het karakter van de planvorming. Wanneer een project volledig in privédomein ligt, vindt stille planvorming plaats. Het project moet zich in verband met de aanvraag van vergunningen weliswaar aan kaderstellende wetgeving conformeren, maar dit drukt geen grote stempel op de uitvoering, laat onderzoek zien. Wanneer er echter meerdere partijen bij betrokken zijn buiten het privédomein moet er een *gedeeld* beeld ontstaan van de belangrijkste karakteristieken en te behouden kwaliteiten. In het geval van de Noordoostpolder betreft het voornamelijk het publieke domein, waarin bij nieuwbouw in het centrum van de dorpen voornamelijk het ruimtelijk erfgoed behouden kan worden. Maar ook bij dorpsuitbreiding (nieuwbouw) kan men rekening houden met de cultuurhistorie van een plaats.

De structuurvisie is een topdown document en wordt daarom in fase 1 in het proces van het gebruik van cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening geplaatst (zie figuur 4.1). De kaders van ruimtelijk beleid worden van bovenaf geschetst door nota's en een structuurvisie. De uitwerking hiervan ligt bij de tweede actor: de ontwerpers. In fase 1 wordt wel al een voorkeur geuit voor een bottom-up onderzoeksbenadering, gezien de stelling 'betrokken samenwerken' en 'de gemeente is steeds vaker regisseur' en de insteek van de Belvédèrebenadering die bottom up processen stimuleert. Naar aanleiding van de structuurvisie kan geconcludeerd worden dat het belvédèrebeleid zowel op nationaal als op lokaal niveau is aangeslagen.

Vooruitlopend op de structuurvisie hebben de gemeente en Mercatus destijds onderzoek naar cultuurhistorie in mogelijke ruimtelijke transformaties uitbesteed aan onderzoekscentrum Het Oversticht. De uitkomst van het onderzoek vormt de basis voor de herstructureringsprojecten in de verschillende dorpen. Het Oversticht heeft onderzoek gedaan naar het 'dna' van de NOP, waarbij is gekeken naar familiale elementen van de polderdorpen en naar karakteristieke kenmerken per dorp. Twee van deze herstructureringsprojecten (Bant en Nagele) zijn als cases geselecteerd voor dit onderzoek, en zijn gesitueerd in fase 2 van figuur 4.1.

4.3 Fase 2: Cultuurhistorie als ontwerp

In de tweede fase is het nationale en lokale beleid vertaald naar ontwerpstudies die de karakteristieke polderelementen benoemen, en inzicht geven in de mogelijkheden die er voor de gemeente en Mercatus liggen om tot ruimtelijke ontwikkelingen te komen waarbij aanwezige cultuurhistorische kwaliteiten niet aangetast hoeven te worden.

Zoals de gemeente Utrecht met de CHER een cultuurhistorisch basisdocument heeft om haar plannen op te baseren, zo heeft de gemeente Noordoostpolder het 'polder-DNA'.

De gemeente Noordoostpolder heeft samen met Het Oversticht (kennis- en advies orgaan voor ruimtelijke kwaliteit en ruimtelijk erfgoed) en woningcorporatie Mercatus onderzoek gedaan naar de dorpskernen in de Noordoostpolder. Dit naar aanleiding van de toekomstige herstructureringen in de kernen. Onderwerp van onderzoek is het integrale ontwerp van de Noordoostpolder, en welke waarden een versterking van de identiteit van de polderdorpen zijn. Kortom: welke cultuurhistorische structuren en elementen in het gebied kunnen een vertrekpunt zijn voor de herstructureringsopgave?

De belangrijkste basis hiervoor vormt het ‘polder-DNA’, een onderzoek uitgevoerd door Het Oversticht. Het polder-DNA is “*de samenhang tussen de dorpen, al hebben wel alle dorpen een eigen karakteristiek*” (Het Oversticht, 2010, blz. 9). Deze samenhang is groot, omdat er aan de bouw van de polder een groot sociografisch en stedenbouwkundig onderzoek vooraf ging. Met andere woorden: de polder is in dezelfde tijdsgeest in dezelfde architectonische stroming ontworpen. Hierdoor zijn er tamelijk veel overeenkomsten te vinden in de dorpen. In tabel 4.2 staan elf elementen die Het Oversticht als karakteristiek heeft gedefinieerd voor de dorpen in de Noordoostpolder.

Bij het plannen van de polder is erg idealistisch te werk gegaan. Een deel van de elementen weerspiegelt de gedachte van een uiterst maakbare samenleving. Tegenwoordig heerst er een andere tijdsgeest en is de functionaliteit van sommige elementen verdwenen. Dit valt deels toe te schrijven aan het feit dat de Noordoostpolder compleet was ingericht op landbouw, waarbij de loswal gebruikt werd voor aan- en afvoer van grondstoffen. De arbeiderswoningen stonden in het dorp zodat het standsverschil tussen boer en arbeider duidelijk bleef. Ook deze relatie is veranderd. Met de ontzuiling heeft de ontkerkelijking zijn intrede gedaan, en zijn drie kerken in een dorp van 2000 inwoners teveel van het goede. De elementen uit onderstaande tabel zijn dan ook elementen zoals de overheid de polder vroeger gepland heeft.

Tabel 4.2. Ruimtelijke en cultuurhistorische dragers in de oorspronkelijke polderdorpen volgens Het Oversticht (2007)

Karakteristieke elementen in de oude dorpskernen van de Noordoostpolder:

1. *Religie*: Kerken staan aan de rand van dorpskern (elke geloofsgemeenschap is gelijk)
2. *Loswal*: in elk dorp ligt een bedrijventerrein aan de rand van het water. Planners hielden rekening met vervoer over water.
3. *Vizier op het open landschap*: vanaf de openbare ruimte zicht op het omliggende landschap
4. *Schokbetonnen polderschuur*
5. *Brink*: elk dorp heeft een brink met basisvoorzieningen zoals een slager, bakker, supermarktje en kleine bedrijfjes en de kerken. Ook staan er op elke brink hoge bomen om de brink een groen karakter te geven.
6. *Boomgordels / groene mantel*: rond de dorpen ligt een gordel van bomen met de functie van windvanger in de kale polder. In vrijwel elk dorp is een wandeling ‘rondje dorp’ te maken, hierdoor heeft de groene mantel ook een recreatieve functie. Ook heeft de groene mantel een esthetische functie: zo is in Tollebeek het bedrijventerrein verscholen achter bomen.
7. *Groene straat*: elke straat heeft minimaal 1 strook bomen, voortuinen met hagen en hier en daar plantsoenen.
8. *Boerenarbeiderswoningen* staan voornamelijk in de dorpen, in plaats van in de polder.
9. *Dorpenring*: de dorpen zijn onderling verbonden door een dorpenring (weg) die door de polder loopt. De weg gaat door de dorpskern of er langs. Afhankelijk van de situatie wordt een dorp een kruiswegdorp of een langswegdorp genoemd.
10. *Rangorde steden*: verzorgingskernen en gewone kernen volgens Christaller.
11. *Totaalontwerp*: rijtjes woonblokken met rode baksteen en oranje rode pannen

Specifiek voor Nagele: overgang van Delftse School naar het Nieuwe Bouwen.

1. Optelsom van horizontale lijnen
2. Veel open ruimte tussen de bebouwing
3. Platte daken

Bij dit polder-DNA onderzoek is gebruik gemaakt van de eerste belvédere onderzoeksbenadering: *'de essentie van dit type onderzoek is dat het verleden ontrafelt en de betekenis daarvan duidt....zoeken naar de wijze waarop de geschiedenis in de huidige situatie nog herkenbaar is of weer herkenbaar is te maken'* (Projectbureau Belvédère, 2009, p. 150), waarbij gezocht is naar kenmerkende elementen die dragend kunnen zijn voor toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. De herstructurering in de dorpen richt zich op de dorpskernen en niet op de boerderijen die ver buiten de dorpskern liggen. In de volgende paragrafen wordt er gekeken naar de toepasbaarheid van het polder-DNA op de herstructurering van Bant en Nagele, wat is er nu daadwerkelijk bruikbaar van?

4.3.1 Case 1: herstructurering in Bant

De herstructurering in Bant bestaat uit het opknappen van de Zuidakker, onderdeel van de oude kern van Bant en gelegen op een beeldbepalende locatie vlak naast de dorpenring. In figuur 4.2 is de ligging van de Zuidakker in het geel aangegeven.

De woningen die er voor de herstructurering stonden waren allen kleine rijtjeshuizen, en werden geteisterd door houtworm en ander soort verval. De gemeente heeft dit aangegrepen om het woningaanbod gevarieerder te maken, getuige deze zinnen uit het bestemmingsplan van Bant (2007, p. 3): *"Door het samenstellen van een divers woningbouwprogramma "voor elk wat wils", is geprobeerd zoveel mogelijk bij te dragen aan deze doelstellingen. Daarom worden de 18 eengezinswoningen vervangen door een gevarieerd woningbouwprogramma bestaande uit 14 seniorenwoningen, 9 multifunctionele woningen, 4 eengezinswoningen en 3 starterswoningen"*.

De doelstellingen waarover in het citaat gesproken wordt betreffen de volgende:

- zorg voor de kwaliteit van de bestaande en nieuw te bouwen woningen en de woonomgeving;
- versterken van de centrumfunctie van Emmeloord;
- versterken van de woonfunctie van de dorpen;
- zorg voor voldoende huisvesting voor ouderen;
- kansen blijven scheppen voor mensen in kwetsbare posities;
- het verbeteren van de zeggenschap van burgers over woning en woonomgeving.

Deze doelstellingen komen uit de nota "Noordoostpolder: Ruimte voor wonen" (2001) waarin het gemeentelijk woonbeleid wordt verwoord. Aanleiding voor de herstructurering zijn bovenstaande doelstellingen, de manier waarop de herstructurering moet worden ingevuld is gegeven in de structuurvisie.

Figuur 4.2 Polder-DNA van Bant. (Bron: Het Oversticht, 2007, bewerkt)

Op figuur 4.2 is de historische opbouw en uitbreiding van Bant te zien. Hoe lichter de kleur, hoe ouder de huizen. Zoals te zien is, maakt de Zuidakker onderdeel uit van de oudste huizen van Bant. De kerken lagen voorheen aan de rand van het dorp, maar tegenwoordig is de middelste kerk volledig omringd door bebouwing. De meest recente uitbreiding, de nieuwbouw in het noord-oosten, beslaat inmiddels een behoorlijk grote oppervlakte. De huidige plannen zijn om de nieuwbouw door te trekken naar het gebied ten zuiden van de huidige nieuwbouw.

4.3.2 Actualiteit van het polder-DNA in Bant

Toen Bant net opgeleverd was stonden de drie kerken nog aan de rand van het dorp, op strategische plekken: langs de dorpenring, op 'Het Midden' en aan de Lemsterweg. Ook had Bant een bakker, een slager en een soort speelgoedwinkel aan het centrale brinkje. Deze brink wordt 'Het Midden' genoemd door de bevolking.

Het vizier op het open landschap werd in het oorspronkelijke plan gewaarborgd door een opening in de westkant van de groene mantel te maken. De dorpenring liep langs het dorp, en het 'totaalontwerp' van woonblokken van rode baksteen en oranje rode pannen domineerden het beeld van het dorp. De groene mantel liep om heel het dorp heen, en na een aantal jaren werd het 'rondje Bant' een begrip. Dit was een recreatieve wandeling over de aangelegde paden in de bosrand. Het oorspronkelijke Bant kan zich identificeren met het dorps-DNA uit tabel 4.2.

De elementen uit tabel 4.2 zijn tegenwoordig maar deels terug te vinden in Bant. Als we naar de kaart van Bant kijken (figuur 4.2), dan is te zien dat de drie kerken nog steeds bestaan. Maar slechts één van de drie kerken is nog in gebruik als zodanig. Dat is de onderste kerk (zie figuur 4.3 voor de uitstraling van de kerk). Deze kerk wordt de Bantsiliek genoemd en is de meest beeldbepalende kerk van de drie kerken, omdat hij aan het kruispunt van de dorpenring met de Lemsterweg staat. De meest noordelijke kerk dient nu als tattooshop, en de kerk aan Het Midden is nu een opvangtehuis voor kinderen. De meeste voorzieningen zijn van Het Midden vertrokken, waardoor de brink van Bant niet meer zo levendig is als vroeger. Dit is overigens een trend die zich ook voordoet in andere dorpen. Door krimp en grote supermarkketens verdwijnen steeds vaker kleine lokale ondernemers.

De opening in de bosrand is tegenwoordig helemaal dichtgegroeid, waardoor het oorspronkelijke idee dat vanuit de dorpskern het open landschap gezien kon worden, verloren is gegaan. Door de bouw van nieuwe 'witte' huizen is het totaalconcept van de Delftse Stijl doorbroken. Niet heel het dorp heeft een uniform uiterlijk meer.

De restanten van de polderelementen zijn terug te vinden in Bant, alleen is het de vraag of deze nog passen bij de huidige samenleving. De nieuwbouwwoningen in Bant laten zien dat de gemeente niet altijd waarde heeft gehecht aan cultuurhistorie. Dit wil niet zeggen dat deze elementen niet meer belangrijk zijn. Door de jaren heen hebben deze elementen zichtlijnen bepaald en bijgedragen aan de omgeving van vele mensen. De vraag die vanuit dit onderzoek gesteld wordt is: wat vinden de verschillende actoren van deze elementen? Welke elementen willen de ontwerpers graag behouden, en welke elementen willen de bewoners behouden?

Figuur 4.3 Links: resultaat herstructurering Zuidakker

Rechts: de Bantsiliek

4.3.3 Gebruik van cultuurhistorie in Bant

Omdat de Zuidakker een beeldbepalende huizenwand is, die invloed heeft op het 'gezicht' van Bant, zijn de ruimtelijke plannen over de herstructurering van de Zuidakker van belang voor de rest van het dorp.

De ontwerpers hebben geprobeerd een nieuwe invulling te geven aan het huizenblok, waarbij ze, in hun ogen, grotendeels vasthouden aan het oorspronkelijke idee. Grotendeels, omdat er ruimte voor eigentijdse elementen is vrijgemaakt in het bestemmingsplan: *“de nieuw te bouwen woningen moeten refereren aan deze Delftse School, waarbij eigentijdse aanvullingen en wijzigingen en toevoegingen mogelijk blijven. De hierna afgebeelde referentiebeelden geven een idee hoe een mogelijke architectuuruitstraling eigentijds*

vormgegeven kan worden” (Gemeente Noordoostpolder, 2008, p. 16). Het is dus een doel om kenmerken van de Delftse School terug te laten komen in de nieuwe bebouwing, waarbij een zorgvuldig gedetailleerde gevelindeling het uitgangspunt is. Ook is de woningbouw geprojecteerd in de bestaande rooilijn (Gemeente Noordoostpolder, 2008, p. 13).

Praktische adviezen van Het Oversticht zijn om bij renovatie de woningen op dezelfde rooilijn te laten staan, en dezelfde kleurstelling van materialen te gebruiken.

Kort samengevat maken de ontwerpers gebruik van cultuurhistorie door de nieuwe woningen in de stijl van de Delftse School te bouwen, waarbij kleurgebruik en vormgeving van de gevels de belangrijkste elementen zijn. Het cultuurhistorische element uit tabel 4.2 dat hierbij gebruikt wordt is het totaalontwerp.

In paragraaf 4.4 wordt er gekeken naar hoe deze gedachte, doorgegeven van nationale overheid op lokale overheid, op ontwerpers, leeft onder de bevolking van Bant.

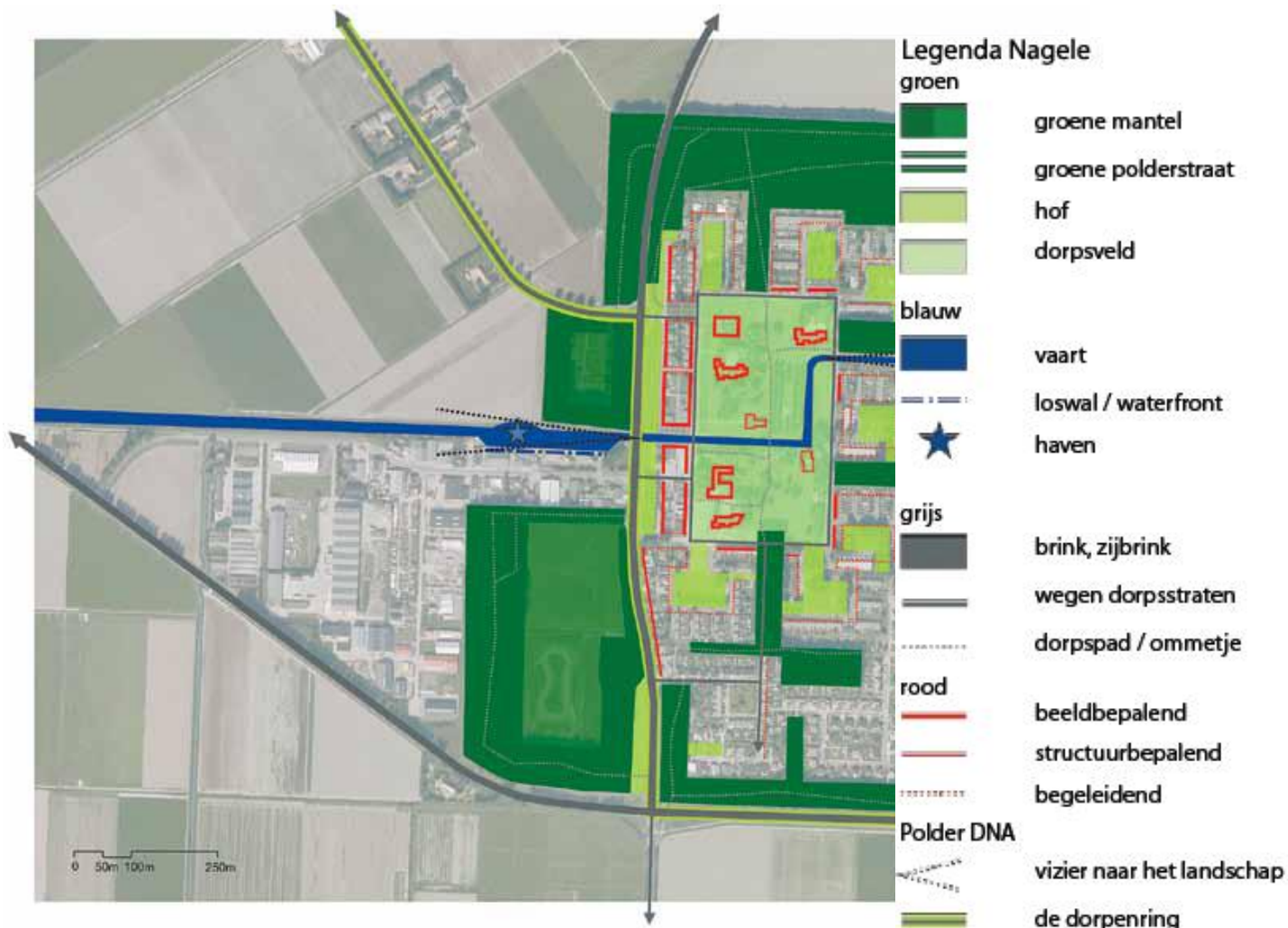
4.3.4 Case 2: herstructurering in Nagele

Nagele is qua architectuur niet te vergelijken met de overige polderdorpen. De woningen zijn modern en a-historisch, terwijl de woningen in Bant en overige polderdorpen juist traditioneel en landelijk moeten aandoen. De architectuur was modern en de huizen werden gebouwd van prefab materialen die gezien mochten worden aan de buitenkant. Ook de scheiding tussen functies had grote aandacht, vandaar dat er sprake was van een fixatie op het stedenbouwkundig plan. Nagele bestaat uit een centrale groene ruimte (functie recreatie) met daar omheen 7 woonwijken (functie wonen). In het bestemmingsplan van Nagele uit oktober 2010 staan vier criteria bij nieuwbouw, die gelden voor Nagele:

1. De situering dient afgestemd te worden op de bebouwingskarakteristieken van de directe omgeving.
2. De bebouwingskarakteristieken van de bebouwing uit de jaren vijftig moeten worden behouden.
3. Binnen een architectonische of stedenbouwkundige eenheid dient de detaillering en het kleur- en materiaalgebruik gelijk te zijn aan de overheersende detaillering van deze eenheid. Specifiek voor Nagele is de platte dakafdekking.
4. Nieuwbouw geïnspireerd op oorspronkelijke vormgeving. Oorspronkelijke, thans gerenoveerde strookbebouwing, de Klamp.

In het bestemmingsplan staat niet wat de herstructurering (sloop, uitbreiding, inbreiding of renovatie) inhoudt. Wat wel voor handen is, is een boekwerk gemaakt door werkloze architecten. In dit boekwerk staan een dertigtal projecten die met de herstructurering uitgevoerd kunnen worden in Nagele. Deze architecten hebben een aantal maanden in het dorp gewoond, en hebben geprobeerd zich in te leven in de dorpsbewoner. *“Even geen plannen maken, programma’s van eisen uitwerken of vooringenomen standpunten verder verkennen. Maar juist onbevangen en actief luisteren en vragen. Dat is onze formule geweest”* (Nederland wordt anders, 2010) zegt Horsting, onderzoeksteamleider in Nagele.

Figuur 4.4 Polder-DNA van Nagele. (Bron: Het Oversticht, 2007)

4.3.5 Actualiteit van het polder-DNA in Nagele

Ondanks dat Nagele een afwijkt van het gemiddelde dorp in de Noordoostpolder, heeft het wel hetzelfde DNA als de overige dorpen. Het dorp heeft van oudsher een loswal. De open brink is in Nagele geen plein met winkels maar een grote groene weide. De gedachte hierachter was dat de recreatiefunctie van het dorp centraal moest liggen. In plaats van een brink met winkels heeft Nagele een centrale winkelstraat met enkele basisvoorzieningen en een supermarkt. Het dorp is aangesloten op de dorpenring, zij het net buiten het dorp. Dit komt door de functiescheiding die De 8 scherp hanteerden. Ook de groene mantel is aanwezig en deze loopt om de woonfunctie van Nagele heen, zoals in de overige dorpen. De groene straten zijn iets minder herkenbaar, maar zijn ten dele wel aanwezig. De kerken staan allen op de brink, allen in verschillende hoeken. De gelijkheidsgedachte dat elke geloofsovertuiging even belangrijk is komt hierin ten uiting. Het totaalontwerp is in Nagele op een andere manier dan in de overige dorpen aanwezig. Waar de andere dorpen in het Delfts Rood zijn gebouwd, zijn de centrale uitgangspunten in Nagele juist de witte huizen en veel horizontale lijnen (waaronder de daken).

Aan de hand van tabel 4.2 (ruimtelijke en cultuurhistorische dragers in dorpen in de Noordoostpolder) en bovenstaand figuur kan geconstateerd worden dat bijna alle polderkenmerken aanwezig zijn in Nagele. Alle kenmerkende polder-DNA elementen zijn behouden gebleven in Nagele. Zelfs het totaalontwerp is ook in de nieuwbouw behouden gebleven, de huizen hebben allen platte daken en zien er modernistisch uit. Figuur 4.5 illustreert het totaalontwerp: veel ruimte, veel groen, lichte kleur bakstenen, wit hout, en accenten op rechte lijnen.

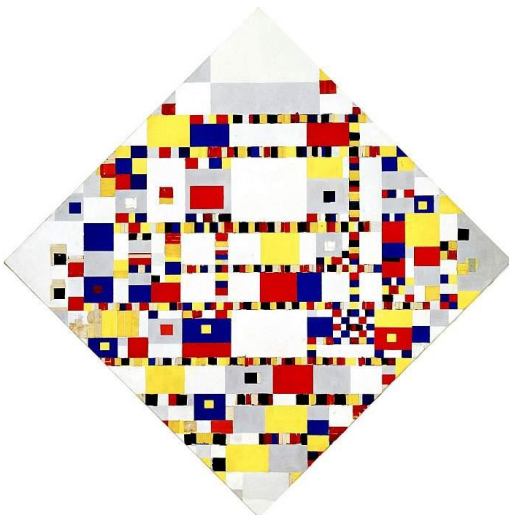
Figuur 4.5 Links: de school in Nagele: horizontale lijnen Rechts: rijtjeshuizen in Nagele

4.3.6 Gebruik van cultuurhistorie in Nagele

In Nagele verkeert de herstructurering nog niet in dezelfde fase als in Bant. Waar in Bant al nieuwe huizen staan, heeft er in Nagele alleen een onderzoek met een aanbeveling plaatsgevonden. Er zijn nog geen projecten uitgevoerd, en geen van de voorstellen is dus al zichtbaar. De ontwerpers van Lab Nagele stellen dat de herstructurering in Nagele vergeleken kan worden met de 'Victory Boogie Woogie' van Mondriaan (zie figuur 4.6). *"Mondriaan is het schilderij tot zijn dood blijven aanpassen. Door de onbeperkte mogelijkheden kwam het schilderij nooit af. Dat het werk niet af is, betekent dat niet alles al is ingevuld, dat er nog iets kan veranderen. Ook de NOP is nooit af en staat open voor verandering"*(Onderzoekslab Nagele, werkboek, 2010, blz. 4), luidt de uitleg bij het schilderij. Hieruit blijkt dat de ontwerpers de identiteit van Nagele baseren op ideeën uit het verleden, maar ook beseffen dat het een dynamisch proces is dat aan verandering onderhevig kan zijn.

Figuur 4.6 Victory Boogie Woogie, Piet Mondriaan (Bron: Werkboek Nagele, 2010, blz. 4 en 5)

De elementen die samen het polder-DNA vormen, zeggen niet veel over zichtlijnen en kleurstelling. Dat zijn elementen op een lager niveau, op straatniveau in plaats van op dorpsniveau. Volgens Het Oversticht (2007) is het totaalbeeld de kracht van de architectuur (en daarmee uitstraling) in de NOP. Afzonderlijk zijn het vrij sombere en onderhoudsgevoelige huizen die alleen als geheel een bijzondere waarde hebben. Het Oversticht vermoedt dat het totaalbeeld ten negatieve verstoord kan worden door nieuwe huizen die niet bij het bestaande huizenbestand passen. De aanbeveling van onderzoeksteam (Lab) Nagele sluit bij deze opmerking van Het Oversticht aan, om Nagele als concept te behouden. In de onderstaande tabellen staan de meest concrete plannen van Lab Nagele kort samengevat.

Tabel 4.3 Projectvoorstellen van Lab Nagele (Onderzoekslab Nagele, 2010)

Belangrijkste projecten met cultuurhistorie - door onderzoeksteam Lab Nagele

1. Restauratie Rietveldwoningen, terugbrengen naar oorspronkelijke staat. Mogelijkheden van uitbreiding op de begane grond onderzoeken, evenals samenvoeging van twee woningen.
2. De huizen op de verschillende hoven terugbrengen naar oude staat. Gevels krijgen 'staat van monumentale zorg'. Ter compensatie mogen mensen in hun achtertuin een grotere schuur of zelfs tuinkamer bouwen. In de loop van de jaren zijn bij renovatiewerkzaamheden horizontale raamstroken (houten platen) aangebracht op de voorgevel die de oorspronkelijke verhoudingen verstoren.
3. Dorpsweide weer een functie geven: een plek voor de spelende mens. Hier kan een multifunctioneel centrum komen, en kunnen markten en sporttoernooien gehouden worden. Ook het museum kan zijn steentje bijdragen aan de activiteit op het speelveld door bijvoorbeeld een beeldentuin te plaatsen op de weide. Ook kan er scharrelvee op geplaatst worden, de brink is groot genoeg.
4. Reageren op krimp. Leegstaande huizen zullen gesloopt moeten worden, waardoor er gaten vallen in de strakke bouwlijnen. Op deze plaats zullen boomgaarden gezet worden, die deze strakke lijnen continuëren. Dit zorgt voor vers fruit, groen en werkgelegenheid.

Overige projectvoorstellen in en rond Nagele

1. Kunst op de ringweg plaatsen.
2. Verbeteren van de bereikbaarheid van het dorp door middel van het openbaar vervoer een impuls te geven.
3. Herontwikkeling loswal. Het moet mogelijk zijn dit aantrekkelijker te maken, zodat het een plek wordt waar men een drankje kan drinken.
4. Herontwikkeling van de dorpsentree door het aanbrengen van een plein over de

ringweg. De ringweg in Nagele doorkruist het dorp niet, hierdoor is het dorp ontsloten van verkeer.

5. Herontwikkeling bedrijvenpark en algemene bedrijfskantine
6. Verschillende projecten omtrent de inrichting van boerenerven
7. Talloze duurzame projecten op het niveau van de polder, waarbij Nagele een 'groene' rol kan gaan vervullen door warmte/koudteopslag en het gebruik van biomassa.
8. Varen door de brink. Op de brink worden enkele aanlegsteigers geplaatst zodat toeristen of dagjesmensen door de polder kunnen varen.
9. Plukbomen op de brink, onderhouden door kinderen van de school.
10. Cultuurhistorisch fietspad die naar Schokland leidt. Het landschap heeft een sterke cultuurhistorische waarde, en Schokland is een cultuurhistorisch hoogtepunt in de polder.

De meeste projectvoorstellen kunnen grofweg in twee categorieën worden geplaatst: projecten die de levendigheid / interactie in het dorp moeten vergroten zoals alle activiteiten op de dorpsweide, het verbeteren van de bereikbaarheid (regionale dynamiek), het opknappen van de loswal en het planten van fruitbomen als oplossing voor het krimpscenario. De overige projectvoorstellen staan in het teken van architectuur. Rooilijnen die via boomgaarden zichtbaar blijven, het reconstrueren van de gevels en de restauratie van de Rietveldwoningen, waarbij van het huis een hotel of museum kan worden gemaakt. Enkele projecten zijn niet in de sociale of architectonische categorie te plaatsen, en staan in het teken van duurzame ontwikkeling. Cultuurhistorie in Nagele wordt door ontwerpers dus niet alleen gezien als architectuur, maar ook als sociale interactie. Er wordt aan de hand van tal van projectvoorstellen door Lab Nagele naar de plannen van De 8 verwezen, die Nagele als sociale speelgrond zagen. Lab Nagele probeert naar huidige trends weer in te spelen op deze sociaal-wetenschappelijke geschiedenis van Nagele. Daarnaast is het interessant om op te merken dat de aanstelling van een team van ontwerpers om na te denken over de herstructurering in Nagele in lijn is met de planningsgeschiedenis van Nagele.

4.3.7 Conclusie gebruik van cultuurhistorie onder ontwerpers

Het Oversticht draagt een aantal mogelijkheden om cultuurhistorie te gebruiken aan in 'Dna van een dorp als bouwsteen voor de toekomst' (Het Oversticht, 2007), die voor elk dorp opgaan. Zo heeft elk dorp zijn eigen kleur. De Delftse School maakte veel gebruik van rode materialen, ook wel Delfts Rood genoemd. Dit vormt een belangrijk onderdeel van het aanzicht van de polderdorpen. Elk dorp verschilt in de mate van soberheid en in de diepte van het rood. Bant is een dieprood dorp en Nagele is een wit dorp, daar zou rekening mee

gehouden kunnen worden bij de bouw van nieuwe huizen en bij het opknappen van bestaande woningen. In het verleden zijn er in de dorpen vaak aanpassingen gedaan door eigenaren die een huis in particulier eigendom hebben, zoals het huis voorzien van een andere kleur. Een suggestie die door verschillende ontwerpers is gedaan is het maken van gemeenschappelijke afspraken waarbij er wel ruimte is voor verandering, maar waarbij deze verandering gemeenschappelijk op elkaar is afgestemd. Een concrete oplossing hiervoor is het maken van een 'doe-het-zelf pakket' voor Nagelaars. Een ander cultuurhistorisch element in Bant en Nagele is het gebruik van de oorspronkelijke rooilijnen. In Bant zijn de nieuwe huizen op dezelfde lijn gezet, zodat de zichtlijn niet verstoord wordt. In Nagele wordt er in de voorstellen al ingespeeld op versterking van de zichtlijn, doordat huizen op de rooilijn gesloopt kunnen moeten worden door krimp. Die rooilijn kan dan door middel van boomgaarden doorgetrokken worden. Tot slot komt cultuurgeschiedenis ook terug in de plannen omtrent gevelindeling. Het Oversticht schrijft hierover: *"De gevelindeling is traditioneel en passend bij gemetselde wanden; er zijn smalle hogere kozijnen, die verdiept in het metselwerk zijn gedetailleerd. Er zijn grote vensters ter plaatse van de woonkamer. Ook zijn er bijzondere details ter plaatse van de voordeur"* (Het Oversticht, 2007, p. 175). Deze gevelindeling gaat op voor de traditionele woningen in Bant, in Nagele zijn de gevels juist *"open en licht. De gevels zijn eerlijk en afleesbaar, draagconstructies zijn vaak zichtbaar"* (Het Oversticht, 2007, p. 19). Bij de nieuwe huizen aan de Zuidakker in Bant is hier wel aandacht aan besteed getuige het bestemmingplan van de Zuidakker. In Nagele wordt er ook in de plannen gesproken over de gevels, deze zouden een monumentale staat krijgen en teruggebracht moeten worden naar het origineel.

Er kunnen twee niveaus onderscheiden worden waarop cultuurgeschiedenis in de polder een rol speelt bij de herstructurering van de dorpen. Deze zijn het dorpsniveau en het straatniveau. Grote elementen zoals de groene mantel of de dorpenring zijn belangrijk voor de identiteit van het dorp, maar vallen voor burgers wellicht iets minder op dan elementen zoals de kleur en de constructie van de huizen op straatniveau.

De doorwerking van de nota Belvédère is ook in de tweede fase (zie figuur 4.1) van het gebruik van cultuurhistorie in ruimtelijke plannen geconstateerd. Er wordt door ontwerpers waarde gehecht aan cultuurhistorische elementen. Dit is ten dele opgelegd door de gemeente NOP, maar komt deels ook door bewoners en ontwerpers zelf, getuige de bottom-up benadering die gehanteerd is door Lab Nagele. In de volgende paragraaf wordt gekeken naar de behoefte van de bewoners aan cultuurhistorisch erfgoed, en hun perceptie hierop.

4.4 Fase 3: cultuurhistorie als beleving

'Bewoners hebben zelf vaak ook een mening over welke delen van het dorp behouden of versterkt moeten worden, welke knelpunten hoe opgelost moeten worden en welke nieuwe functies goed in de historie van het dorp passen. Bovendien kunnen zij aangeven welke plekken voor hen van belang zijn, omdat ze onderdeel uitmaken van de informele en sociale dorpsidentiteit. Een ontwerper zal een verlaten veld niet als de locatie van de jaarlijkse kermis herkennen, noch de plek waar vorig jaar een ongeluk gebeurde. Een onderzoek naar de beleving door de dorpsbewoners haalt deze informatie naar boven. Zo'n belevingsonderzoek kan de vorm hebben van een enquête. Maar vaak is dat ontoereikend. Een droog vragenformulier prikkelt bewoners niet om door te denken en de vraagstelling is min of meer gesloten' (Projectbureau Belvedere, 2008, p. 24)

Bovenstaand citaat raakt een belangrijk onderdeel van bottom-up planning dat voor het grotere draagvlak zorgt, ten opzichte van top-down planning. De theorie van Collins en Evans (2002) dat er steeds meer gebruik wordt gemaakt van lekenkennis wordt in dit geval bevestigd. Ook komt de theorie van Frijhoff in dit citaat terug. Frijhoff (2007) zegt dat de identiteit van een plaats niet alleen van bovenaf via erfgoed gecreëerd kan worden door machthebbers, maar dat dit ook van onderaf door de samenleving wel gedragen moet worden. Ontwerpers hebben een ander beeld van een plaats dan bewoners, zoals in het citaat is aangegeven met het voorbeeld over de locatie van de kermis of een dodelijk ongeluk. Hierdoor worden veranderingen anders ontvangen als het toekomstbeeld van actoren niet hetzelfde is. Dit is een onvermijdelijk gegeven, maar de verschillende beelden en betekenissen die aan een plaats gegeven worden, kunnen door overleg wel meer in elkaar schuiven. In paragraaf 3.4 is al gezegd dat top-down beleid van bottom-up beleid verschilt wat betreft dit gemeenschappelijk gedeelde beeld. Bij het top-down beleid is het nog maar de vraag of inwoners de geprojecteerde ideologieën op dezelfde wijze ontvangen zoals van bovenaf bedoeld is. Bij bottom-up beleid representeert het, wanneer goed uitgevoerd, juist meer de mening van de inwoner, en heeft het een groter draagvlak. De keerzijde is dat er eerder componenten in het plan kunnen zitten waar de overheid geen belang bij heeft. De herstructurering in Bant heeft een top-down karakter, de bewoners zijn niet betrokken geweest bij de invulling van de herstructurering. Hierdoor is het mogelijk dat de bedoeling die de gemeente met de herstructurering heeft, namelijk de nadruk leggen op de stijl van de Delftse School, niet begrepen wordt door bewoners of niet aansluit bij de wensen van bewoners, omdat deze andere aspecten belangrijker vinden. In de volgende paragraaf wordt gekeken naar de mening van de inwoners van Bant over de (top-down) herstructurering van de Zuidakker.

4.4.1 Bewoners in Bant over cultuurhistorie in Bant

De centrale gedachte van de nota Belvédère is dat cultuurhistorische kenmerken het compleet en doordacht ontworpen Nederland vertegenwoordigen. Het geeft een dorp een eigen identiteit, zo staat in de Nota Belvédère. En daarom vindt de overheid het belangrijk om cultuurhistorie op te nemen in ruimtelijke veranderingen, zoals de herstructurering van de Zuidakker: Bant onderscheidt zich hierdoor van andere plaatsen. Meer dan tweederde van de respondenten geeft echter aan dat Bant niet anders was dan plaatsen buiten de Noordoostpolder, en een deel van de mensen die Bant wél anders vinden, moest eerst worden gestimuleerd door het geven van mogelijke voorbeelden. Wanneer de respondenten aangeven dat Bant anders is dan dorpen buiten de polder, dan gaat het juist meestal over sociale aspecten. Hierbij valt te denken aan de vele verschillende provincies waar de bewoners vandaan komen. Deze grote diversiteit in afkomst is nog steeds een gevolg van de zorgvuldige selectie van de pioniers. Het is de vraag of inwoners het geplande en speciale van de Noordoostpolder wel ervaren, na er jarenlang in te wonen.

Tabel 4.4 Beoordeling elementen en behoud van deze elementen in Bant, en waardering cultuurhistorie in nieuwbouw (n=25).

Bant	Bosrand	Brink	Delftse School	Drie kerken	Ringweg	Behoud	Nieuwbouw
Belangrijk	92%	12%	24%	12%	56%	88%	20%
Geen mening	8%	20%	20%	32%	24%	0%	-
Onbelangrijk	0%	68%	56%	56%	20%	12%	80%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Volgens Het Oversticht (2010) zijn onder andere de bosrand, de aanwezigheid van drie kerken, de kleine centrale brink, het totaalconcept (Delftse School), de ruime groene straten en de ringweg kenmerkend voor een polderdorp, en dus voor Bant (zie bijlage 1 voor de interviewvragen). Het blijkt dat de geïnterviewde inwoners de 'bosrand' die om het dorp loopt het belangrijkste vinden voor het beeld dat ze van Bant hebben, 92% van de respondenten antwoordt dat de bosrand belangrijk tot zeer belangrijk voor het beeld van het dorp is. Dit komt overeen met eerder onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau naar de beleving van cultuurhistorie. Dat onderzoek laat zien dat veiligheid, groenvoorzieningen en het type bewoners de belangrijkste aspecten van een woonomgeving zijn (Sociaal Cultureel Planbureau, 2004). Mensen waarderen een groene omgeving aan sich, wellicht omdat ze hierin ontspanning vinden, en dat belangrijk vinden voor zichzelf.

De aanwezigheid van drie kerken wordt niet als een erg belangrijk element gezien, de respondenten geven allemaal aan dat twee van de drie kerken niet meer in gebruik zijn en zien de kerk meer als een functioneel gebouw dan beeldbepalend. De kerken hebben hun functionaliteit verloren (op de Bantsiliek na), en dus zijn ze niet meer belangrijk voor Bant. De groene straten in Bant worden door een deel erg goed gewaardeerd, om dezelfde reden als bij de bosrand: iedereen wil wel een ruime groene straat. Een ander deel van de respondenten snapt de vraag niet, bij deze mensen speelt het element 'groene straat' kennelijk totaal geen rol, bewoners zich af in hoeverre de straten verschillen van andere dorpen. Over 'Het Midden', het centrale plein in Bant, zijn de meningen eveneens zeer verdeeld. Eigenlijk zijn de meeste respondenten het ermee eens dat het centrale plein ooit belangrijk is geweest. Tegenwoordig mist het plein sfeer, waardoor sommige respondenten het plein laag waarderen. Ook zijn er enkele ontwikkelingen geweest omtrent een kunstwerk, die vooral oudere respondenten niet gewenst vinden. Hierdoor waarderen ze Het Midden eerder negatief. Opvallend genoeg wordt de 'Delftse School' door slechts 24% van de respondenten belangrijk tot zeer belangrijk gevonden, terwijl juist deze stijl het speerpunt van het de herstructurering is.

In het interview is gevraagd of het belangrijk is om deze vijf elementen te behouden voor het dorp. Meer dan tweederde reageert positief hierop, en vindt het wel prima zoals het dorp nu is. Zij wensen geen grote veranderingen in de gevraagde dna-elementen. De hoge score hierop valt misschien te verklaren doordat veranderingen altijd slecht gewaardeerd worden in het begin. "*Verandering is nooit prettig*", en "*het moet zo blijven, alle verandering is niet beter*" zijn twee reacties uit de interviews. De bouw van huizen in een nieuwe stijl is een verandering voor de samenstelling van het dorp qua bouwstijl.

Toch hoeft nieuwbouw niet in Delftse Stijl te worden gebouwd volgens 80% van de respondenten. Dit is een lichte contradictie, omdat bewoners eerder aangeven dat verandering van de karakteristieke dna-elementen niet gewenst is. Nieuwbouw wordt ook wel 'witte schimmel' genoemd, omdat het een trend is om witte huizen te bouwen.

Bewoners geven meerdere malen aan dat er een verschil tussen de koop- en huursector moet zitten wat betreft regels over stijl van de huizen. De oude kern is door de overheid neergezet, en die mocht alles bepalen. Daar heeft men respect voor, maar de nieuwbouw is vrije sector, en de respondenten vinden dat er de vrijheid moet zijn om zelf te bepalen hoe dit huis er uit ziet.

De vraag of de bewoner voor een duidelijke (fysieke/architectonische) scheiding tussen de oude kern en de nieuwbouw zou zijn, wordt negatief beantwoord. Vaak wordt deze vraag opgevat in de sociale zin: de bewoners zien niet graag een sociale tweedeling van het dorp tussen oud en nieuw. Het moet wel één geheel blijven, vindt een vrouw die in de nieuwbouw woont: *"een scheiding gaat ten koste van de eenheid"*. De plaats waar de nieuwe woningen staan is wel van belang wanneer het gaat om de stijl van de woningen. Respondenten vinden het niet belangrijk hoe de huizen in de dorpsuitbreidingen eruit zien: *'dat moet men zelf maar weten'* is een vaker gehoorde reactie uit de interviews. De nieuwe huizen op de Zuidakker zijn een ander verhaal vanwege de locatie. De Zuidakker staat op een beeldbepalende locatie in Bant. Het is het 'aangezicht' volgens veel geïnterviewden. Meer dan eenderde van de respondenten die in de oude kern woont vindt het nieuwe appartementencomplex niet karakteristiek voor een polderhuis. Dit komt voornamelijk doordat het geen rijtjeshuizen meer zijn, maar twee verdiepingen met appartementen. Hierdoor is de huizenrij hoger dan men gewend is. Een inwoner die in Bant is opgegroeid zegt hierover: *"de huizen die hier stonden waren het aangezicht van het dorp. Het zijn geen blokken meer, maar twee woningen boven elkaar. Er horen rijtjeshuizen, en er zit nu ook een gat hè. Hierdoor is het aangezicht aangetast. Het lijkt niet zo gezellig meer"*.

Meer dan tweederde van alle respondenten zou het echter niet waarderen als de huizen een andere kleur dan het dieprood van de Delftse School hadden gekregen. Dit wil zeggen dat de kleurstelling én de vorm van nieuwe gebouwen voornamelijk van belang is op plaatsen die de bewoners voor het beeld van het dorp van belang vinden. Wanneer er nieuwe huizen worden gebouwd in de nieuwbouwwijk, dan neigen bewoners naar weinig bemoeienis van de overheid. Wanneer nieuwe huizen op een beeldbepalende plek worden gebouwd zijn bewoners erg kritisch over het geheel.

4.4.2 Bewoners in Nagele over cultuurhistorie in Nagele

Er mag in Nagele een scherper bewustzijn van de cultuurhistorische waarde van het dorp verwacht worden, omdat Lab Nagele recent nog onderzoek in het dorp gedaan heeft. Hierbij zijn inspraakavonden voor de bewoners gehouden, waardoor in ieder geval een deel van de bewoners kennis heeft genomen van de cultuurhistorische achtergrond van Nagele.

Het versterken van de identiteit van het dorp via ruimtelijke ontwikkeling is een kerndoel van de overheid. De ontwerpers van Lab Nagele willen dit bereiken via architectuur en via projecten die de (sociale) interactie in het dorp vergroten. Met dat doel is Nagele ooit ontworpen, en – weliswaar op een andere manier – dit doel moet de herstructurering ook hebben volgens de ontwerpers.

In paragrafen 1.4 en 4.3.4 t/m 4.3.6 is gebleken dat Nagele een dorp met een bijzondere planningsgeschiedenis is, waarvan het stedenbouwkundig plan een goed voorbeeld is van een modernistische planningsbenadering.

De verwachting dat bewoners Nagele onderscheidend zouden vinden ten opzichte van dorpen buiten de polder blijkt in eerste instantie ongegrond: slechts eenderde van de geïnterviewden vindt Nagele in eerste instantie anders dan dorpen buiten de polder. Er

worden verschillende argumenten genoemd waarom Nagele zich wél onderscheidt van andere dorpen, de argumenten zijn sociaal en fysiek van aard.

Het unieke ontwerp van Nagele wordt genoemd, evenals dat Nagele het jongste dorp van Europa is. Ook de bevolkingsopbouw wordt genoemd: veel import uit verschillende provincies. De meerderheid van de mensen die Nagele niet anders vindt dan een dorp buiten de NOP, vindt dit bij doorvragen wel. Sociaal gezien vinden er in Nagele dezelfde processen plaats als in andere dorpen: er wordt geklaagd over het grote aantal buitenlanders die kortstondig in Nederland komen werken (Amsterdam) en zich huisvesten in een dorp, maar vervolgens niet deelnemen aan het sociale leven in het dorp zelf. Dit is de aanleiding waardoor een aantal bewoners Nagele niet anders vindt dan andere dorpen. Na enige discussie komen ook de aanwezigheid van de laatste pioniers, en de verschillende afkomsten van deze pioniers ter sprake. De bewoners die in Nagele – terecht – dezelfde sociale processen zien als in andere dorpen in Nederland, realiseren zich ineens ook dat Nagele door deze feiten als anders gezien kan worden. Ook wanneer eraan wordt herinnerd dat er geen dorp in Nederland is waarin elk huis in de oude kern een plat dak heeft, veranderen veel respondenten hun mening in 'Ja, Nagele onderscheidt zich van dorpen buiten de Noordoostpolder'.

Tabel 4.5 Beoordeling elementen en behoud van deze elementen in Nagele, en waardering cultuurhistorie in nieuwbouw (n=25).

Beeld Nagele	<i>Bosrand</i>	<i>Dorpsweide</i>	<i>Platte daken</i>	<i>Vaart</i>	<i>Behoud</i>	<i>Nieuwbouw</i>
Belangrijk	96%	84%	44%	44%	96%	72%
Geen mening	0%	8%	32%	36%	4%	0%
Onbelangrijk	4%	8%	24%	20%	0%	28%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Een deel van de inwoners vindt Nagele dus wel degelijk verschillen van andere plaatsen om bovenstaande redenen. Dit zegt echter nog niets over de *waarde* die bewoners hechten aan de cultuurhistorie. In de interviews is, net als in Bant, aan de bewoners gevraagd of ze de mate van belangrijkheid voor het dorp wilden inschatten van enkele cultuurhistorische elementen. In Nagele zijn dit de platte daken, de bosrand, de grote groene weide en de vaart die door het dorp loopt (zie bijlage 2). In tabel 4.5 zijn de resultaten van de interviews in Nagele in een tabel weergegeven. 'Behoud' staat voor het belang dat respondenten hechten aan het behoud van de elementen, en 'nieuwbouw' staat voor het belang dat respondenten hechten aan het gebruik van cultuurhistorie in nieuwbouw/dorpsuitbreiding. Op één respondent na vindt iedereen de bosrand belangrijk tot zeer belangrijk voor het dorp. Ook de dorpsweide wordt belangrijk gevonden onder de respondenten: slechts 2 respondenten vinden het niet belangrijk voor het dorp. Evenals in Bant wordt het groen dus als erg belangrijk ervaren, dit komt in de meeste interviews meerdere malen naar voren: de bewoners waarderen de rust en ruimte in het dorp. De platte daken worden onder de helft van de respondenten redelijk tot erg belangrijk voor het dorp gevonden, eenderde heeft er geen duidelijke mening over. Een enkeling vindt de daken een last, omdat er 'niets meer mag' wat betreft uitbreiding van het huis en het bergruimte kost. Ook de vaart wordt als een belangrijk element in Nagele gezien, vooral omdat er in de zomer bootjes aanleggen en dit voor sfeer zorgt.

De DNA-elementen van het dorp worden door het merendeel van de respondenten gewaardeerd, de vraag is vervolgens of ze dit belangrijk vinden om te *behouden*. Op die vraag is het antwoord duidelijk: in 24 van de 25 interviews vindt men het behoud van deze elementen belangrijk, voornamelijk van de groene elementen. Een klein deel geeft aan dat behoud de elementen belangrijk is, maar dat het behoud van de daken niet belangrijk is vanwege de belemmering van opslagruimte. De architectuur wordt dus door de meerderheid van de respondenten belangrijk gevonden. Er lijkt ook een ongeschreven compromis te bestaan: bijna tweederde vindt dat een huis buiten de bosrand geen plat dak hoeft te hebben, enkel in de kern moet het zichtbaar een Nagele huis zijn. Dit is overigens ook de praktijk: boerderijen buiten de kern van Nagele hebben al puntdaken. Bewoners zijn het dus met dit verschil in vrijheid tussen kern en buitengebied eens.

De plannen van Lab Nagele om de kern op te knappen naar oorspronkelijk ontwerp worden goed ontvangen, vooral het samenvoegen van huizen lijkt aan te spreken. *“Ja dat lijkt me prima, vooral binnen is het noodzakelijk. Die ruimtes zijn niet van deze tijd”* is een vaker gehoorde reactie van de geïnterviewde bewoners. De huizen in de kern zijn erg klein, en wanneer deze aan de buitenkant hetzelfde blijven, maar aan de binnenkant kunnen worden samengevoegd, zien veel respondenten dit als een verbetering. Een enkeling staat negatief ten opzichte van deze plannen: *“Onrealistisch en praktisch niet haalbaar. Het zijn mooie praatjes, maar uiteindelijk komt er niets van terecht”*, aldus een inwoner. Kort samengevat komt uit de interviews naar voren dat de bewoners van Nagele positief staan tegenover de plannen van Lab Nagele waarin behoud van architectuur en een verbetering van de sociale functies in het dorp worden nagestreefd.

4.4.3 Resultaten interviews vergeleken met enquêtes Tollebeek en Luttelgeest

De resultaten van de interviews worden vergeleken met de statistieken van de enquêtes uit Tollebeek en Luttelgeest (zie tabel 4.6 en 4.7). In deze twee dorpen ligt het cultuurhistorische bewustzijn hoog: in Tollebeek geeft 75% aan bekend te zijn met de ontstaansgeschiedenis van de Noordoostpolder, in Luttelgeest is dit 63%. In Bant en Nagele vindt de meerderheid van de respondenten hun dorp eerst niet anders dan een dorp buiten de polder, in tweede instantie wel. In Tollebeek is dit veel duidelijker: slechts 14% vindt de NOP niet anders dan het oude land, en in Luttelgeest vindt 20% de NOP niet anders dan het oude land. De inwoners van alle vier de plaatsen hebben dus wel het idee dat de Noordoostpolder anders is dan het oude land. In Tollebeek en Luttelgeest vindt ook driekwart van de respondenten het landschap van de Noordoostpolder uniek. In Bant vindt slechts een kwart van de geïnterviewden de Delftse School belangrijk voor het beeld van hun dorp en maakt het niet uit in welke stijl de nieuwbouw gebouwd wordt. Toch is meer dan 90% voor het behoud van alle elementen, wanneer er ruimtelijke ontwikkelingen plaatsvinden in Bant. In Nagele vinden bewoners het behoud van de typische platte daken en de witte huizen belangrijk, en moet ook nieuwbouw in dezelfde stijl plaatsvinden. De resultaten in Tollebeek en Luttelgeest onderschrijven deze uitkomsten: ruim 70% van de respondenten in Tollebeek vindt het belangrijk dat de oorspronkelijke architectuur behouden wordt in de oude kern. In Luttelgeest is dit iets meer dan de helft van de respondenten, ruim 30% van de respondenten in Luttelgeest heeft er geen mening over. Tot slot is ongeveer de helft van de respondenten het eens met de stelling dat de oorspronkelijke architectuur terug moet komen in de nieuwbouw. In Nagele ligt dit percentage hoger (72%), in Bant ligt dit veel lager (20%). In ieder geval is de behoefte aan cultuurhistorie in de nieuwbouw niet even hoog in alle dorpen. Nagele springt er positief uit wat betreft de behoefte aan cultuurhistorie in de

nieuwbouw. Een verklaring hiervoor kan zijn dat alle nieuwbouw in Nagele al in de modernistische stijl gebouwd wordt, en dat het ‘gewenning’ voor de Nagelaars is. Het doel van de interviews was het proeven van de sfeer die er in de dorpen Bant en Nagele hangt omtrent de herstructureringsprojecten. De resultaten van Tollebeek en Luttelgeest komen overeen met de gevonden resultaten in Bant en Nagele, en ondersteunen de gevonden resultaten in dit onderzoek.

Tabel 4.6 Enquêtevragen Tollebeek

Tollebeek	1	2	3	4	5	Totaal
Verschil omgang nieuwe bewoners	17%	15%	19%	16%	33%	100%
Bekend met ontstaansgeschiedenis	44%	28%	9%	7%	12%	100%
Landschap NOP is uniek	46%	31%	9%	5%	9%	100%
NOP is nieuw land	44%	25%	18%	10%	3%	100%
Open Landschap behouden	46%	22%	17%	13%	2%	100%
Oorspr arch behouden oude kern	41%	29%	16%	9%	6%	100%
Oorspr arch in nieuwbouw	32%	28%	25%	12%	3%	100%
NOP niet anders dan oude land	9%	6%	27%	24%	35%	100%

1= helemaal mee eens, 2= een beetje mee eens, 3= niet mee eens/oneens
4= een beetje mee oneens, 5= helemaal mee oneens

Tabel 4.7 Enquêtevragen Luttelgeest

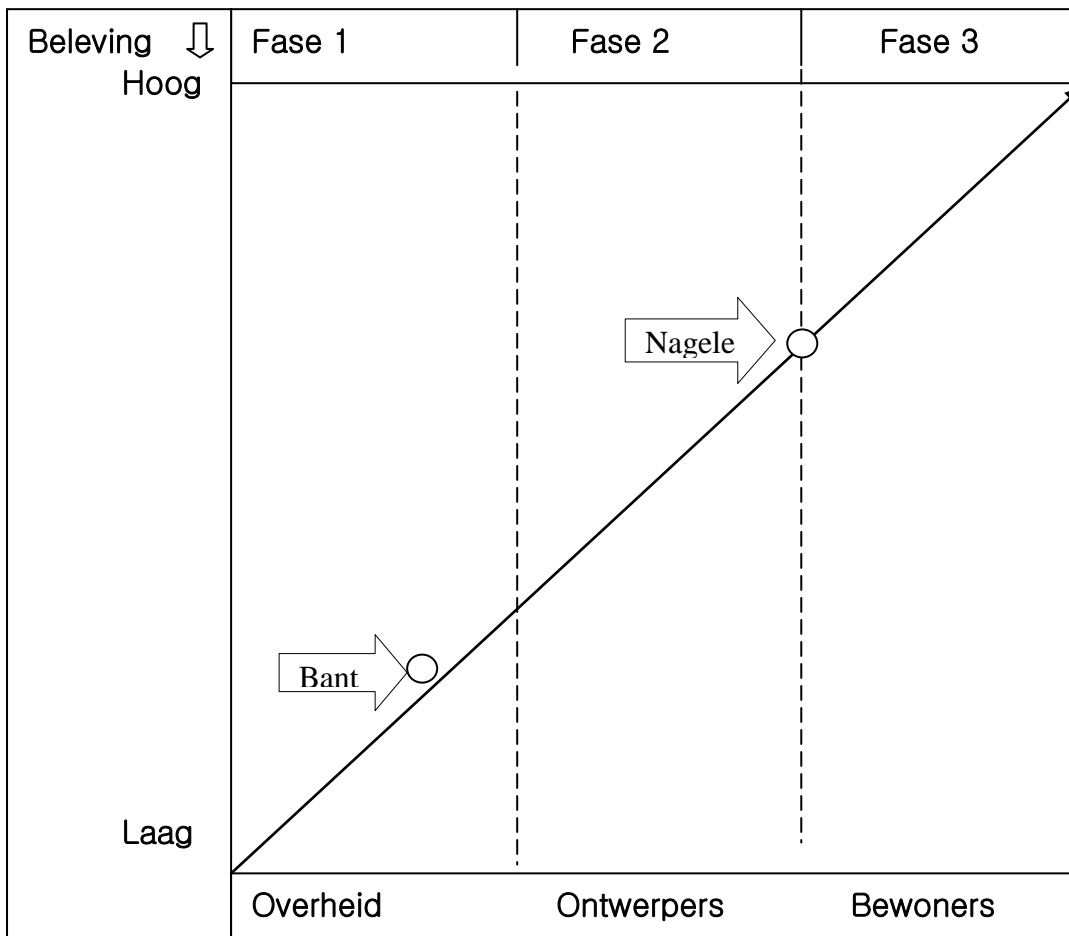
Luttelgeest	1	2	3	4	5	Totaal
Verschil omgang nieuwe bewoners	16%	16%	30%	15%	23%	100%
Bekend met ontstaansgeschiedenis	38%	27%	14%	10%	12%	100%
Landschap NOP is uniek	43%	32%	15%	7%	3%	100%
NOP is nieuw land	39%	25%	28%	4%	4%	100%
Open Landschap behouden	45%	25%	23%	3%	4%	100%
Oorspr arch behouden oude kern	34%	20%	31%	5%	9%	100%
Oorspr arch in nieuwbouw	18%	20%	39%	11%	12%	100%
NOP niet anders dan oude land	11%	9%	26%	24%	31%	100%

1= helemaal mee eens, 2= een beetje mee eens, 3= niet mee eens/oneens
4= een beetje mee oneens, 5= helemaal mee oneens

4.4.4 Conclusie resultaten Bant & Nagele

Tot slot zijn Bant en Nagele in een theoretisch model geplaatst. Op de x-as staan de drie fases van figuur 4.1 waarin de verschillende actoren zijn ondergebracht. Fase 1 staat voor veel top-down beleid en fase 3 staat juist voor veel bottom-up beleid. Volgens Collins & Evans (2008) worden de behoeften van de bewoners beter vertegenwoordigd als er gebruik wordt gemaakt van lekenkennis. Ook Frijhoff pleit voor een bottom-up benadering omdat dit het draagvlak voor een gezamenlijke identiteit vergroot. De plaatsidentiteiten gaan meer op elkaar lijken volgens hem. Ook Kolen (2008) ziet een rol voor bewoners weggelegd omdat plaatsen anders teveel gaan lijken op toeristenlandschappen, terwijl het juist de bewoners zijn wier dagelijks leven zich in deze plaatsen afspelen. De praktijk laat echter een ander beeld zien.

Figuur 4.7 De theoretische plaats van Bant en Nagele in een belevingsmodel

In Nagele is de behoefte aan het gebruik van cultuurhistorie in nieuwbouw wel hoger, maar in Nagele gelden al jarenlang strenge bouweisen. Alle huizen in de nieuwbouw in de dorpskern hebben een plat dak. In Bant is de nieuwbouw een klassiek voorbeeld van witte schimmel. Beide respondentgroepen zijn andere situaties gewend. Ook vinden de bewoners van Bant cultuurhistorie in nieuwbouw wél belangrijk, alleen is de locatie van deze nieuwbouw hierbij sterk van belang. De locatie van de Zuidakker is een belangrijk punt in het dorp, 76% van de respondenten had het niet mooi gevonden als de Zuidakker in een stijl anders dan de Delftse School was opgeknapt. De positie van Bant in het belevingsmodel moet in praktijk iets naar rechts geschoven worden, en Nagele naar links. In beide dorpen is het verschil in behoefte aan cultuurhistorie onder bewoners niet erg groot. Het lijkt erop, dat wanneer cultuurhistorie onder de aandacht van bewoners wordt gebracht, dit positief gewaardeerd wordt door bewoners.

5. Conclusie, discussie & aanbevelingen

5.1 Conclusie

Er is behoefte aan het gebruik van de bijzondere planningsgeschiedenis van de Noordoostpolder. Deze behoefte wordt mede gestimuleerd door de nota Belvédère, die 'behoud door ontwikkeling' als credo heeft. Deze manier van omgaan met ruimtelijke ordening is voor gebieden als de Noordoostpolder interessant en bruikbaar, vindt ook de overheid.

Wanneer 'de' geschiedenis van een plaats zichtbaar blijft of wordt, krijgt de plaats een eigen identiteit, zo staat in de Nota Belvédère. Het creëren van plaatsen die 'Nederland' vertegenwoordigen en/of representeren is een expliciet doel van de overheid. Min of meer impliciet is het proces van othering wat hierbij komt kijken. Door de Hollandse Waterlinie, de verdedigingswerken en in het geval van de Noordoostpolder, de drooglegging (Schokland) zichtbaar te maken, kan de natie zich in internationaal verband sterker positioneren. Nederland is 'anders', en dat kan door cultuurhistorie zichtbaar worden gemaakt. Wanneer er versterkende waarden in een gebied aanwezig zijn, en er een ruimtelijke transformatie plaats gaat vinden, dan is er vanuit de overheid het verzoek om deze transformatie te baseren op – of in ieder geval rekening te houden met – de cultuurhistorie van het gebied. Deze transformatie wordt aangestuurd door de overheid op het lokale niveau, in dit onderzoek is dat de gemeente Noordoostpolder. Deze actor volgt het top-down beleid van de nationale overheid op, en geeft op haar beurt opdracht aan ontwerpers en onderzoeksbureaus om te onderzoeken op welke wijze cultuurhistorie in de ruimtelijke transformatie verwerkt kan worden. De behoefte aan cultuurhistorie vanuit de ontwerpers wordt gevoed door de Nota Belvédère, omdat de ontwerpers rekening moeten houden met richtlijnen vanuit de overheid. De aanleiding voor het cultuurhistorisch en ruimtelijk onderzoek is de herstructurering die plaats vindt/ gaat vinden in de Noordoostpolder. De huizen raken verouderd en zijn aan modernisering toe.

Cultuurhistorie wordt op verschillende manieren gebruikt in de ruimtelijke ordening in Nederland. De loop van de geschiedenis kan centraal staan, maar ook overgebleven elementen uit het verleden kunnen het uitgangspunt zijn (Belvedere.nu, 2009). In de Noordoostpolder hebben Lab Nagele en Het Oversticht de eerste onderzoeksbenadering gehanteerd. Kenmerkende polderelementen ten tijde van de oprichting van de Noordoostpolder zijn als uitgangspunten voor verdere ruimtelijke ontwikkeling genomen. Deze elementen zijn samengevat in een document, het polderDNA genaamd. De kenmerken richten zich op de bijzondere planningsgeschiedenis. De meeste elementen zijn weliswaar kenmerkend of bijzonder vanuit een planologisch oogpunt, maar het is de vraag of bewoners zich hier bewust van zijn. De elementen die de ontwerpers in Bant hebben gebruikt beperken zich tot het totaalontwerp: dezelfde rooilijnen, kleuren en bouwvormen hanteren als het originele ontwerp. In Bant heeft geen overleg met de bewoners plaatsgevonden, de waardering van de cultuurhistorische kenmerken ligt in Bant niet erg hoog. Het wordt echter wel gewaardeerd dat de Zuidakker met respect voor het oude ontwerp is herbouwd. In Nagele heeft wel overleg met bewoners plaatsgevonden, de bewoners waren hier iets meer betrokken bij de planningsgeschiedenis van hun dorp. De ontwerpers hebben aan de hand van de planningsgeschiedenis twee documenten opgesteld waarin plannen uitgewerkt staan. Hierbij kan een grove tweedeling in plannen gemaakt worden tussen sociale en

architectonische verbetering. Van oorsprong zijn de ontwerpvoorstellen van De Acht in Nagele al sterk gericht op de sociale dimensie van de stedenbouw.

De aanstelling van een speciaal ontwerpteam in Nagele (Lab Nagele) is geheel in stijl van de planningsgeschiedenis van de Noordoostpolder: in Bant heeft de directie alles in zijn geheel vooraf bepaald, dat gebeurt nu min of meer ook. Uit de resultaten komt naar voren dat bewoners gebruik van cultuurhistorie in de herstructurering van belang vinden, maar behoud van het groen en de ruimte in hun dorp nog veel belangrijker. Dit komt overeen met de resultaten van het SCP rapport *'Cultuurminnaars en cultuurmijders'* uit 2005. Daarin staat dat bewoners bij het vinden van een nieuwe woonplaats allereerst kijken naar de groene kwaliteit en de veiligheid van de nieuwe omgeving, en daarna pas naar de aanwezigheid van cultuurhistorie. Concluderend kan worden gesteld dat de planologische geschiedenis van de Noordoostpolder een toevoeging aan de ruimtelijke kwaliteit van de Noordoostpolder is, en dat zowel de overheid, als ontwerpers en bewoners hier een positieve waarde aan toekennen, vanuit verschillende belangen.

5.2 Discussie

Bij een kwalitatief onderzoek als deze, beïnvloedt de onderzoeker de dataverzameling. De onderzoeker heeft een selectie uit de polderelementen gemaakt, waardoor de eerste keuze al door de onderzoeker wordt gemaakt. Daar komt bij dat de onderzoeker erg waakzaam moet zijn dat hij geen sturende vragen stelt, of antwoorden verstrekt die de meningen van de respondenten beïnvloeden. Hierbij ligt dan ook een probleem in de uitvoering: er is in dit onderzoek gekozen voor een benaderingsaanpak waarbij de respondenten ter plekke benaderd zijn, zonder enige voorkennis. Een gevolg hiervan is dat respondenten overvallen kunnen worden door het plotselinge bezoek. Ook speelt het feit dat het wetenschappelijk onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen is, een rol in de beantwoording van vragen door sommige respondenten. Of bewoners werden er onzeker door, en dachten te weinig kennis te hebben, waardoor de antwoorden vaker neigden naar 'maakt mij niet uit', of de bewoners wilden al hun kennis tonen en gaven erg maatschappelijk gewenste antwoorden. Het doel van het interviewen is achter de beleving van cultuurhistorie bij bewoners van Bant en Nagele komen. Het voordeel van interviewen boven enquêteren is dat bewoners direct verklaringen geven waarom ze kiezen voor een antwoord. Bij het onderzoek van Vernède (2010) is gekozen voor een dataverzameling door middel van enquêtes, alleen kon niet nagegaan worden wáárom bepaalde resultaten zijn zoals ze zijn. Om de doelstelling te beantwoorden is dus gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksmethode. Het zou echter niet verkeerd zijn geweest om per dorp tien tot twintig interviews extra afgenomen te hebben, om nog een sterker beeld van de mening van bewoners te kunnen krijgen.

De keuze om de gestructureerde interviews te analyseren in Excel heeft een aantal gevolgen. Het ligt voor de hand om interviews te analyseren met behulp van een computerprogramma als MaxQDA, en zodoende de interviews te coderen. Hier is echter niet voor gekozen. De interviews zijn erg gestructureerd, en door ze in Excel in te voeren komen de resultaten geordend onder elkaar te staan, waarbij eerst het globale antwoord is ingevoerd (V: bent u voor behoud van de zojuist gevraagde elementen?, A: Ja / Nee), en in de kolom er naast het volledige antwoord. Op deze wijze wordt snel overzichtelijk hoe de meningen verdeeld zijn. Daarnaast zijn een groot deel van de data ordinale variabelen, waarvoor het gebruik van Excel of SPSS een pré is. Er is besloten de ordinale variabelen en de kwalitatieve antwoorden integraal te analyseren in Excel. De rol van de onderzoeker blijft hierbij even groot: in MaxQDA codeert de onderzoeker teksten aan de hand van vooraf gemaakte codes, of verzint

deze ter plekke een codering (open coding). In het geval van Excel is het ook de onderzoeker die keuzes maakt in de resultaten, wat interessant en relevant is en wat niet.

5.3 Aanbevelingen

Gaandeweg zijn interessante onderwerpen naar boven gekomen, die mogelijk in de toekomst onderzocht kunnen worden. Zo zijn veel respondenten niet in de plaats van interviewen opgegroeid, toch woont een groot deel van deze respondenten al 20 jaar of langer in Bant of Nagele, voornamelijk in de oude kern.

Het zou interessant zijn om te onderzoeken of het cultuurhistorisch besef en de behoefte aan cultuurhistorie groter is onder bewoners die in de jaren zestig, zeventig of tachtig in de dorpen zijn komen wonen, dan onder (relatieve) nieuwkomers.

Daarnaast zou het interessant zijn om na de uitvoering van de herstructureringsplannen in Nagele nogmaals in gesprek te gaan met bewoners van Nagele, om te kijken in hoeverre er nu gehoor is gegeven aan hun wensen op de inspraakavonden. Dit kan de mening over cultuurhistorisch gebruik beïnvloeden omdat bewoners teleurgesteld zijn wanneer er niet geluisterd is naar hun mening, of positief wanneer er wel geluisterd is naar hun mening. Er kan worden onderzocht of aandacht voor cultuurhistorie via communicatie alleen voldoende is, of dat het resultaat van de herstructurering daadwerkelijk van belang is.

De waarde van cultuurhistorie kan ook aan de hand van visuele scenario's geschetst worden. Afbeeldingen van nieuwe huizen aan Het Midden waarbij op de ene afbeelding wel gebruik is gemaakt van de planningsgeschiedenis van Bant, en op de andere afbeelding niet. Op deze manier wordt het heel concreet voor bewoners om te oordelen over cultuurhistorie, alleen is het nadeel hier van dat het dan puur om het fysieke aspect van cultuurhistorie gaat. Het sociale aspect van een dorp wordt hierbij vergeten.

Het is misschien aan te bevelen om in een vervolgonderzoek triangulatie toe te passen, zodat er een algemeen beeld geschetst kan worden aan de hand van een kwantitatieve dataverzameling, en in het bijzonder enkele resultaten uitgelicht kunnen worden aan de hand van een kwalitatieve dataverzameling.

Literatuurlijst

Ashworth, G.J., B. Graham, J.E. Tunbridge (2007), *Pluralising pasts: Heritage, identity and place in multicultural societies*, London: Pluto Press.

Ashworth, G.J., P. Groote, P. Pellenbarg (2007), *A Compact Geography of the Northern Netherlands*, Assen: In Boekvorm

Baarda, D. B. & M.P.M de Goede (2001) *Basisboek Methoden en Technieken. handleiding voor het opzetten en uitvoeren van onderzoek*, Groningen: Wolters Noordhoff-Stenfert Kroese.

Collins, H.M. & R. Evans (2002), *The Third Wave of Science Studies: Studies of Expertise and Experience*, *Social Studies of Science* 32(2): p. 235-296.

During, R (2008), *Nederlands erfgoed in Europees perspectief*. In: During, R., M. Eerden, J. Kolen, E. Luiten, A. van der Zande, *Op historische gronden*, Rotterdam: de Maasstad.

Flowerdew, R. & D. Martin (2005), *Methods in human geography: a guide for students doing a research project*, Harlow: Pearson Prentice Hall.

Frijhoff, W (2007), *Dynamisch erfgoed*, Amsterdam: Sun

Gemeente Noordoostpolder (2008), *Bestemmingsplan Bant, herontwikkeling Zuidakker/Zuidwend 2007*, Gemeente Noordoostpolder.

Gemeente Noordoostpolder (2010), *Bestemmingsplan Nagele*, Gemeente Noordoostpolder.

Gort, M & A. van Oostrom (1987), *Uitverkoren: de kolonisatie van de Noordoostpolder 1940-1960*, Zwolle: Waanders.

Hassler, U., G. Algreen-Ussing, N. Kohler. (2004) *Sustainable development of urban historical areas through an active integration within towns: Guidance for the environmental assessment of the impacts of certain plans, programmes or projects upon the heritage value of historical areas, in order to contribute to their long-term sustainability*, Brussel: Europese Commission

Het Oversticht (2010), *de Noordoostpolder-dorpen: DNA van een dorp als bouwsteen voor de toekomst*, Gemeente Noordoostpolder.

Kolen, J. (2008), *Een functionele geschiedenis*. In: During, R., M. Eerden, J. Kolen, E. Luiten, A. van der Zande, *Op historische gronden*, Rotterdam: de Maasstad.

Lynch, K. (1960), *The image of the city*, Cambridge: The MIT Press

Onderzoekslab Nagele (2010), *Werkboek Nagele: projecten en uitwerkingen voor een modernistisch dorp in de polder*, Gemeente Noordoostpolder.

Onderzoekslab Nagele (2010), *Handboek Nagele: visie op een modernistisch dorp in de polder*, Gemeente Noordoostpolder.

Oranjewoud (2010), *De Tweede Oplevering: Behoud door ruimte voor ontwikkeling* (Structuurvisie Noordoostpolder)

Projectbureau Belvédère (2008), *Handreiking dorpseigen uitbreiden*, Utrecht: Matrijs.

Projectbureau Belvédère (2009), *<belvédère.nu> Praktijkboek cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling*, Utrecht: Matrijs.

Regeer, B. J. & J.F.G. Bunders (2007), *Kenniscocreatie: samenspel tussen wetenschap & praktijk : complexe, maatschappelijke vraagstukken transdisciplinair benaderd*, Den Haag: RMNO

Roo, G. de (2001), *Planning per se, planning per saldo: over conflicten, complexiteit en besluitvorming in de milieuplanning*, Den Haag: Sdu Uitgevers, 3e herziene druk.

Royal Haskoning (2008), *Levend verleden: een reflectie op inzet en handelen cultuurhistorische sector in Leidsche Rijn e.a. casussen*, Utrecht: Gemeente Utrecht.

Sociaal & Cultureel Planbureau (2005), *Trends in de belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed*, Den Haag.

Tweed, C., M. Sutherland. (2007), *Built cultural heritage and sustainable urban development*, Landscape and Urban Planning 83: 62–69

Vernède, C. (2010), *Plaatsidentiteiten in de Noordoostpolder*, Groningen: Rijkuniversiteit Groningen

Volkers, K. (1991), *Noordoostpolder in de revisie*, Geografenkrant - Ruimtelijke Ordening

Voogd, H. (2004), *Facetten van de Planologie*, Alphen a.d. Rijn: Kluwer, 6e herziene druk

Zande, A. van der (2008), *Landschap vol betekenissen*. In: During, R., M. Eerden, J. Kolen, E. Luiten, A. van der Zande, *Op historische gronden*, Rotterdam: de Maasstad

Lijst van tabellen en figuren

Figuren:

<i>Figuur 1.1 De ligging van Bant en Nagele in de Noordoostpolder</i>	blz. 10
<i>Figuur 2.1 De relatie tussen cultuurhistorisch beleid en ruimtelijk beleid</i>	blz. 14
<i>Figuur 2.2 a) Het Staromestske Namesti plein b) Het Staromestske Namesti plein, bewerkt</i>	blz. 15
<i>Figuur 2.3 Institutiegericht handelsperspectief</i>	blz. 22
<i>Figuur 2.4 Drie golven in wetenschapsonderzoek</i>	blz. 23
<i>Figuur 4.1 Drie verschillende fases van het gebruik van cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening</i>	blz. 31
<i>Figuur 4.2 Polder-DNA van Bant</i>	blz. 38
<i>Figuur 4.3 Links: resultaat herstructurering Zuidakker, Rechts: de Bantsiliek</i>	blz. 39
<i>Figuur 4.4 Polder-DNA van Nagele</i>	blz. 41
<i>Figuur 4.5 Links: de school in Nagele: horizontale lijnen, Rechts: rijtjeshuizen in Nagele</i>	blz. 42
<i>Figuur 4.6 Victory Boogie Woogie, Piet Mondriaan</i>	blz. 42
<i>Figuur 4.7 De theoretische plaats van Bant en Nagele in een belevingsmodel</i>	blz. 53

Tabellen:

<i>Tabel 2.1 Belang dat toekomstige bewoners hechten aan verschillende aspecten van de woonomgeving, bevolking van 18 jaar en ouder, 2004</i>	blz. 19
<i>Tabel 2.2 Belang dat bewoners hechten aan het historische karakter van het omringende landschap, naar huidige woonomgeving, bevolking van 18 jaar en ouder, 2004</i>	blz. 20
<i>Tabel 4.1. Stellingen uit structuurvisie Noordoostpolder 'De Tweede Oplevering' en de relatie ervan met cultuurhistorische theorie</i>	blz. 33
<i>Tabel 4.2. Ruimtelijke en cultuurhistorische dragers in de oorspronkelijke polderdorpen</i>	blz. 36
<i>Tabel 4.3 Projectvoorstellen van Lab Nagele</i>	blz. 43
<i>Tabel 4.4 Beoordeling elementen en behoud van deze elementen in Bant, en waardering cultuurhistorie in nieuwbouw (n=25)</i>	blz. 47
<i>Tabel 4.5 Beoordeling elementen en behoud van deze elementen in Nagele, en waardering cultuurhistorie in nieuwbouw (n=25)</i>	blz. 49
<i>Tabel 4.6 Enquêtevragen Tollebeek</i>	blz. 51
<i>Tabel 4.7 Enquêtevragen Luttelgeest</i>	blz. 51

Bijlagen

Bijlage 1:

Interviewvragen Bant

Ik doe voor de universiteit van Groningen onderzoek naar de noordoostpolder, naar elementen in de dorpen die als typerend zijn aangegeven door de gemeente. Uw mening is hierover is van belang, zou ik u enkele korte vragen mogen stellen?

Persoonlijke kenmerken:

Leeftijd:

Geslacht:

Waar woonachtig in Nagele (oude kern / nieuwbouw):

In Nagele opgegroeid: Aantal jaren woonachtig in Nagele:

Identiteit Nagele:

1/Heeft u het idee dat Bant anders is dan een dorp buiten de polder?

.....
.....
.....
.....
.....

a. Sociaal (wie er wonen, samenleving)

.....
.....
.....
.....
.....
.....

b. Fysiek (hoe het er uit ziet, architectuur)

.....
.....
.....
.....
.....
.....

2. Kunt u een cijfer geven aan de volgende dingen, hoe belangrijk ze zijn voor het gezicht van/gevoel bij Bant

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
De bosrand die om het dorp ligt										
De aanwezigheid van <i>drie</i> kerken										
De brink / Het Midden										
De rode stenen en dakpannen										
De ruime groene straten										
De ringweg die naar elk dorp leidt										

3. Vindt u het belangrijk dat de kenmerken van zojuist te zien / aanwezig / behouden blijven in het dorp?

.....

.....

.....

.....

.....

4. Vindt u dat je aan nieuwbouw ook moet kunnen zien dat het een huis in de Nageler stijl is?

.....

.....

.....

.....

.....

5. Als het dorp uitbreidt, zou u dan een duidelijke scheiding tussen oud en nieuw (oud is Delftse School, nieuw is 'witte schimmel') qua stijl willen zien? Zo ja, waarom?

.....

.....

.....

.....

.....

6. Recent is een huizenblok tegenover de Bantsilieek opgeknapt (de Zuidakker). Zijn die nieuwe huizen kenmerkend voor een polderhuis?

.....

.....

.....

.....

.....

7. Hoe had u het gevonden als deze huizen anders waren gerenoveerd? Wanneer ze bijvoorbeeld een andere kleur baksteen hadden gehad, of wanneer het vrijstaande woningen waren geweest zoals op het Kooiwiël of op de Markeur?

.....

.....

.....

.....

.....

Bijlage 2:

Interviewvragen Nagele

Ik doe voor de universiteit van Groningen onderzoek naar de noordoostpolder, naar elementen in de dorpen die als typerend zijn aangegeven door de gemeente. Uw mening is hierover is van belang, zou ik u enkele korte vragen mogen stellen?

Persoonlijke kenmerken:

Leeftijd:

Geslacht:

Waar woonachtig in Nagele (oude kern / nieuwbouw):

In Nagele opgegroeid: Aantal jaren woonachtig in Nagele:

Identiteit Nagele:

1/Heeft u het idee dat Nagele anders is dan een dorp buiten de polder?

.....
.....
.....
.....
.....

c. Sociaal (wie er wonen, samenleving)

.....
.....
.....
.....
.....

d. Fysiek (hoe het er uit ziet, architectuur)

.....
.....
.....
.....
.....

8. Kunt u een cijfer geven aan de volgende dingen, hoe belangrijk ze zijn voor het gezicht van/gevoel bij Nagele

	1	2	3	4	5
De bosrand die om het dorp ligt					
De dorpsweide					
De platte daken					
De aanwezigheid van de vaart door het dorp					

9. Vindt u het belangrijk dat de kenmerken van zojuist te zien / aanwezig / behouden blijven in het dorp?

.....

10. Vindt u dat je aan nieuwbouw ook moet kunnen zien dat het een huis in de Nageler stijl is?

.....

 (evt vervolgvraag op 'nee, hoeft niet'; zou u dan een duidelijke scheiding willen zien tussen nieuw en oud?)

11. Er zijn plannen om woningen samen te voegen en de gevels in oude staat te herstellen. Wat vindt u van deze plannen?

.....

12. Hoe had u het gevonden als deze huizen anders waren gerenoveerd? Wanneer ze bijvoorbeeld een andere kleur hadden gekregen, of een puntdak?

.....

